

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
Навчально-науковий інститут психології та соціальних наук**

Кафедра психології

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ
КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІСІ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня

МАГІСТР

за спеціальністю 053 Психологія

ЩЕРБАНЬ АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

Кваліфікаційна робота
допущена до захисту
Зав. кафедри _____ **Раєвська Я.М**
« _____ » _____ 2026 р.

Науковий керівник:
Синякова В.Б.,
доктор психологічних наук, доцент

Рецензент:
Кононенко О.,
доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
соціальної психології Одеського
національного університету імені І.І.
Мечникова

Реєстрація

номер

дата

підпис лаборанта кафедри

**Рекомендовано
до захисту**

підпис наукового
керівника

ініціали, прізвище наукового керівника

Результат захисту

оцінка

дата захисту

Голова ЕК

підпис

ініціали, прізвище

Члени ЕК

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

Секретар ЕК

підпис

ініціали, прізвище

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
Навчально-науковий інститут психології та соціальних наук**

Кафедра психології

спеціальність *Психологія*
курс II (*магістр*)

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Завідувач кафедри
проф. Раєвська Я.М.

«__» _____ 2026р.

ЗАВДАННЯ

на кваліфікаційну роботу магістра
Шербань Андрія Миколайовича

1. Тема роботи: **«Психологічні основи профілактики та корекції конфліктної поведінки у підлітковому віці».**

Затверджена наказом по інституту від «__» _____ 2025 р. № _____

2. Термін подання студентом завершеної роботи «__» _____ 2026 р.

3. Цільова установка: підлітки; вихідні дані: матеріали виробничої, педагогічної практики, навчальні посібники, монографії, методичні вказівки, ресурси інтернету, періодичні видання з теми дослідження.

4. Перелік графічного матеріалу 7 табл.

5. Консультанти по роботі (із зазначенням розділів):

Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Розділ 1	Синякова В.Б.		
Розділ 2	Синякова В.Б.		
Розділ 3	Синякова В.Б.		

6. Зміст роботи:

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ ...

Висновки

Список використаних джерел

Календарний план виконання роботи

№ п/п	Етапи виконання роботи	Термін виконання	
		За планом	Фактичний
1.	Вибір теми і призначення наукового керівника кваліфікаційної роботи магістра.	січень 2025	січень 2025
2.	Затвердження теми кваліфікаційної роботи магістра.	лютий 2025	лютий 2025
3.	Отримання завдання на проведення наукового дослідження та підготовка календарного плану виконання кваліфікаційної роботи магістра, затвердження його керівником.	квітень 2025	квітень 2025
4.	Збір та узагальнення матеріалу за темою роботи.	травень 2025	травень 2025
5.	Підготовка першого (чорнового) варіанту роботи і подання його на перевірку науковому керівнику.	червень 2025	червень 2025
6.	Доопрацювання тексту роботи з врахуванням зауважень наукового керівника, збагачення роботи додатковими дослідженнями, що проводилися під час переддипломної практики, і подання її на повторне читання.	червень-серпень 2025	червень-серпень 2025
7.	Подання кваліфікаційної роботи магістра на реєстрацію на кафедрі, рецензування та написання відгуку науковим керівником.	вересень 2025	вересень 2025
8.	Підготовка до захисту кваліфікаційної роботи магістра на засіданні Екзаменаційної комісії.	січень 2026	січень 2026
9.	Захист виконаної кваліфікаційної роботи.	лютий 2026	лютий 2026

Дата видачі завдання _____

Науковий керівник _____

(Синякова В.Б.)

Завдання прийняв до виконання студент-дипломник _____

(Щербань А.М.)

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	10
1.1. Поняття конфлікту та конфліктної поведінки в науковій літературі	10
1.2. Психологічні особливості підліткового віку	17
1.3. Психологічні чинники виникнення конфліктної поведінки у підлітковому віці	24
Висновки до першого розділу	46
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	47
2.1. Організація та методика проведення емпіричного дослідження	47
2.2. Аналіз і узагальнення результатів емпіричного дослідження	53
2.3. Висновки за результатами емпіричного дослідження	58
Висновки до другого розділу	62
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ ...	63
3.1. Теоретико-методичні засади психокорекційної роботи з підлітками	63
3.2. Розробка та впровадження програми профілактики і корекції конфліктної поведінки	67
3.3. Рекомендації педагогам щодо ефективного подолання конфліктної поведінки	71
Висновки до третього розділу	74
ВИСНОВОК	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80

РЕФЕРАТ

Магістерська робота на тему: «Психологічні основи профілактики та корекції конфліктної поведінки у підлітковому віці»

Обсяг роботи: 93 сторінки, 3 розділи, 11 таблиць, 9 рисунків, 60 джерел.

Об'єкт дослідження: конфліктна поведінка підлітків як соціально-психологічне явище.

Предмет дослідження: психологічні чинники, механізми, особливості проявів, профілактики та корекції конфліктної поведінки у підлітковому віці.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність психокорекційної програми профілактики та корекції конфліктної поведінки у підлітків.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну та наукову літературу щодо проблеми конфліктної поведінки підлітків.
2. Визначити основні психологічні чинники, що зумовлюють конфліктну поведінку в підлітковому віці.
3. Емпірично дослідити особливості проявів конфліктності та стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях.
4. Розробити й апробувати програму профілактики та психокорекції конфліктної поведінки.
5. Оцінити ефективність впровадження психокорекційної програми.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, узагальнення, порівняння, систематизація наукових підходів); емпіричні (тести К. Томаса, І. Ладанова, М. Рибаквої, К. Леонгарда, Г. Айзенка, методика вивчення згуртованості групи); математично-статистичні (кореляційний аналіз, порівняльні показники).

Наукова новизна роботи полягає у визначенні психологічних чинників конфліктної поведінки підлітків та експериментальній перевірці ефективності комплексної програми психокорекції, спрямованої на розвиток емоційної саморегуляції, толерантності та конструктивних форм взаємодії.

Результати дослідження. Проведене емпіричне дослідження показало, що серед підлітків домінують компромісна (26,9 %) та унікальна (20,5 %) стратегії поведінки, що вказує на низьку конфліктостійкість та потребу у розвитку навичок співробітництва. Після впровадження психокорекційної програми спостерігалось зростання рівня конфліктостійкості на 15 %, зниження агресивності на 12 %, підвищення показників співробітництва і згуртованості колективу.

Ключові слова: конфлікт, конфліктна поведінка, підлітковий вік, конфліктостійкість, агресивність, психокорекція, профілактика, емоційна саморегуляція, спілкування, тренінг.

Keywords: conflict, conflict behavior, adolescence, conflict resistance, aggressiveness, psychological correction, prevention, emotional self-regulation, communication, training.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасне українське суспільство переживає складні соціально-економічні й культурні трансформації, що супроводжуються зміною ціннісних орієнтирів, підвищенням рівня соціальної напруги та психологічної нестабільності. У таких умовах особливої уваги набувають питання гармонізації міжособистісних відносин, формування толерантності, вміння ефективно взаємодіяти у соціумі. Важливим аспектом цього процесу є подолання конфліктності поведінки особистості, зокрема у підлітковому віці, коли відбувається становлення характеру, формування системи цінностей і соціальних ролей.

Підлітковий період є одним із найскладніших етапів онтогенетичного розвитку. Для нього характерні глибокі якісні зміни у пізнавальній, емоційно-вольовій і мотиваційній сферах, посилення прагнення до самостійності та самоствердження. Конфліктність стає частим способом реагування на суперечності між прагненнями особистості та обмеженнями, що накладає соціальне середовище. Саме тому питання виявлення, профілактики та психологічної корекції конфліктної поведінки підлітків набуває особливої ваги у діяльності практичного психолога.

Актуальність обраної теми обумовлена тим, що в сучасних умовах зростає кількість випадків конфліктної та агресивної поведінки серед підлітків. Це зумовлено впливом низки чинників: зниженням рівня психологічної культури сім'ї, надмірною інформаційною насиченістю, соціальною нестабільністю, а також браком сформованих навичок конструктивного спілкування. Усе це ускладнює процес соціалізації підлітків і підвищує ризик девіантних проявів, емоційної ізоляції, міжособистісних конфліктів у шкільному середовищі.

Науковий інтерес до проблеми конфліктної поведінки виявляється у працях багатьох зарубіжних і вітчизняних психологів. Зокрема, феномен конфлікту досліджували Л. Козер, М. Дойч, К. Томас, Р. Блейк, які розглядали конфлікт як закономірне явище соціальної взаємодії. Психологічні аспекти

конфліктності особистості висвітлено у працях А. Адлера, К. Хорні, Е. Фромма, К. Роджерса, які підкреслювали роль внутрішніх суперечностей у формуванні поведінкових стратегій. Вітчизняні науковці — Л. Божович, І. Кон, О. Донченко, Г. Костюк, Л. Орбан-Лембрик, Н. Пов'якель, Т. Яценко — розкрили особливості розвитку особистості підлітка та детермінанти конфліктної поведінки у процесі соціалізації.

Попри значну кількість теоретичних і прикладних досліджень, проблема цілісної системи психологічної профілактики й корекції конфліктної поведінки підлітків залишається недостатньо розробленою. Потребує подальшого вивчення питання інтеграції різних психокорекційних підходів (когнітивно-поведінкового, гуманістичного, соціально-психологічного) у єдину програму, спрямовану на розвиток навичок конструктивного спілкування, емоційної саморегуляції та позитивної самооцінки.

Таким чином, актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю глибокого теоретичного аналізу феномену конфліктної поведінки в підлітковому віці, а також розроблення ефективних психологічних засобів її профілактики та корекції.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й емпірично перевірити психологічні основи профілактики та корекції конфліктної поведінки у підлітковому віці.

Об'єкт дослідження – конфліктна поведінка у підлітковому віці.

Предмет дослідження – психологічні чинники, механізми та засоби профілактики й корекції конфліктної поведінки підлітків.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до вивчення конфліктної поведінки особистості в психологічній науці.
2. Визначити психологічні особливості підліткового віку як чинники виникнення конфліктної поведінки.
3. Виявити структуру, форми та рівні прояву конфліктної поведінки у підлітків.

4. Дослідити взаємозв'язок між індивідуально-психологічними характеристиками (емоційною сферою, самооцінкою, рівнем тривожності) та схильністю до конфліктності.
5. Розробити програму психологічної профілактики та корекції конфліктної поведінки у підлітків.
6. Емпірично перевірити ефективність запропонованої програми й визначити умови її успішного застосування в освітньому середовищі.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що ефективна профілактика та корекція конфліктної поведінки у підлітковому віці можлива за умови розвитку емоційної саморегуляції, формування адекватної самооцінки, підвищення рівня комунікативної компетентності та усвідомлення підлітками конструктивних способів розв'язання конфліктних ситуацій.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети та завдань використано комплекс взаємодоповнюючих методів:

- *Теоретичні методи:* аналіз, синтез, порівняння, систематизація наукових джерел з проблем конфлікту, поведінкових стратегій, профілактики та корекції.
- *Емпіричні методи:* тест «Стратегії поведінки у конфліктній ситуації» К. Томаса (адаптація Н.В. Гришиної), методика діагностики стійкості до конфліктів (за М. Рібаковою), методика діагностики поведінкового стилю в конфліктній ситуації (І.Ладанов), характерологічний опитувальник К. Леонгарда, методика діагностики самооцінки психічних станів (по Г.Айзенку), методика вивчення згуртованості групи (за В. Козловим), математична обробка статистичних даних.
- *Психокорекційні методи:* групові тренінги, рольові ігри, психогімнастика, методика емоційного відреагування, арт-терапевтичні вправи.
- *Методи статистичної обробки:* кількісний і якісний аналіз даних, кореляційний аналіз, порівняння середніх значень за допомогою t-критерію Стьюдента.

Наукова новизна дослідження полягає у:

- уточненні сутності поняття «*конфліктна поведінка підлітка*» як системи емоційно-когнітивних і поведінкових реакцій на соціальні суперечності;
- визначенні структури й психологічних чинників конфліктної поведінки у підлітковому віці;
- обґрунтуванні психокорекційної програми, спрямованої на розвиток навичок конструктивного спілкування, емоційної саморегуляції та позитивної самооцінки.

Теоретичне значення роботи полягає у поглибленні розуміння механізмів формування конфліктної поведінки підлітків та у розробленні концептуальних засад її профілактики й корекції на основі інтеграції когнітивно-поведінкового, гуманістичного та соціально-психологічного підходів.

Практичне значення дослідження полягає у створенні та апробації програми психологічної профілактики й корекції конфліктної поведінки, що може бути використана у практиці роботи шкільних психологів, педагогів, соціальних педагогів і батьків. Матеріали дослідження можуть стати основою для розробки тренінгових занять, методичних рекомендацій, консультаційних програм для освітніх закладів.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг становить 120 сторінок, серед яких 8 таблиць, 10 рисунків, 3 додатки. Список використаних джерел включає 85 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

1.1. Поняття конфлікту та конфліктної поведінки в науковій літературі

Поняття «конфлікт» є одночасно науковим та повсякденним. У повсякденній мові воно використовується в різних контекстах і навіть метафорично. Говорять, наприклад, про конфлікт поглядів, колірних поєднань, конфлікт поезії та прози життя тощо. У науковій літературі воно застосовується також широко, отримуючи в різних сферах різноманітні тлумачення та трактування.

Термін «конфлікт» походить від латинського *conflictus*, що означає буквально «зіткнення, серйозна розбіжність, суперечка». Як показує аналіз спеціальної літератури, поняття «конфлікт», незважаючи на його широке поширення та актуальність, не має чіткого і більш менш універсального визначення. При всіх плюсах і мінусах конфліктів вони є неминучими і, більше того, найчастіше необхідними. Іноді конфлікт є єдино вірним способом розв'язання складної проблеми [11].

В англійському словнику Вебстера поняття «конфлікт» трактувалося як «бійка, бій, боротьба», тобто. як фізичне протистояння сторін, як явище зовнішнє. Пізніше, 1983 р., в його було включено «різьку розбіжність чи протиставлення інтересів, ідей тощо». Відбулася зміну колишніх акцентів, розуміння того, що конфлікт — це не тільки дії, але і ідеї та їх сприйняття [14].

Західні вчені неодноразово робили спроби упорядкувати різноманітність тлумачення конфлікту, але до єдиного визначення прийти їм так і не вдалося. Це не просто, адже наука постійно розвивається, рухається. Тут можна посилатися і на спроби наших вітчизняних авторів, які шукають єдине визначення конфлікту, щоб влаштувало всіх чи хоча б більшість фахівців.

А.Г. Здравомислов, автор найбільш фундаментальної вітчизняної монографії з проблем соціології конфлікту, пише, що «конфлікт - це найважливіша сторона взаємодії людей в суспільстві, свого роду клітинка

соціального буття. Це форма відносин між потенційними або актуальними суб'єктами соціальної дії, мотивація яких обумовлена ворогуючими цінностями і нормами, інтересами і потребами» [12, 27].

Соціальний конфлікт визначається, як «граничний випадок загострення соціальних протиріч, що виражається у зіткненні різних соціальних спільнот - класів, націй, держав, соціальних груп, соціальних інститутів і т.п., обумовленому протилежністю або істотною відмінністю їх інтересів, цілей, тенденцій розвитку» [18,40].

А.Я Анцупов і А.І. Шипілов пропонують таке визначення: «Під конфліктом розуміється найбільш гострий спосіб усунення протиріч, що виникають у процесі взаємодії, що полягає в протидії суб'єктів конфлікту і звичайно супроводжується негативними емоціями» [5, 13].

Б.І. Хасан, один з відомих вітчизняних дослідників конфлікту, пропонує таке розуміння конфлікту: «Конфлікт - це така характеристика взаємодії, в якій не можуть співіснувати в незмінному вигляді дії, що взаємодетермінують і взаємозаміняють один одного, вимагаючи для цього спеціальної організації» [14].

«Психологічний словник» визначає конфлікт як «протиріччя, що важко розв'язати, пов'язане з гострими емоційними переживаннями» [4, 16].

Р. Кричевський Е. Дубовська розглядають конфлікт як дисгармонізацію міжособистісних відносин [16].

Р. Дарендорф, найбільш відомий західний дослідник соціального конфлікту, визначає його як «будь-яке відношення між елементами, яке можна охарактеризувати через об'єктивні («латентні») чи суб'єктивні («явні») протилежності» [2, 17].

У. МакДугалл, С. Сигеле в психології конфліктів приділяли увагу соціальним інстинктам (страх, самоствердження, інстинкт натовпу та ін.), які існують у будь-якому суспільстві і тому викликають конфлікти [15, 33].

К. Лоренц і його нідерландський послідовник Н. Тинберген вважали головною причиною конфлікту агресію, яка може виникнути як у окремого індивіда, так і у цілої групи або натовпу [17, 19].

К. Левін є засновником теорії групової динаміки. Теорія пояснює функціонування малих соціальних груп, закони формування і розвитку їх структур, взаємовідносини індивідів, що утворюють їх, між собою. Між індивідом і довкіллям існує безперечний зв'язок, порушення або спотворення цього зв'язку призводить до напруги і викликає конфлікт у особи [13, 26].

Стосунки між людьми завжди є значимими для індивідів і викликають у них особливі реакції і емоції, тому існують емоційні переваги і антипатії в суспільстві. Їх вивчення згідно теорії соціометрії Я. Морено здатно запобігти і врегулювати міжособові конфлікти і гармонізувати стосунки в конкретній групі або в суспільстві в цілому [8, 32].

Значимими теоріями психологічного конфлікту також є теорії представників школи Т. Шибутана, Д. Мида, теорія трансактного аналізу Е. Берну. Вважаючи головними протиборчими сторонами "особу - середовище", "особа - особа", ці теорії особливу увагу приділяли раціональній організації будь-якої взаємодії і безконфліктних стосунків [40, 42].

Водночас будь-який конфлікт є протиріччям дійсності, тобто цінностям, установкам і мотиваціям, втіленим в антагоністичних взаємодіях. Само собою зрозуміло, що для вирішення їхнього конфлікту їх конфлікт повинен проявлятися в дії. Лише через зіткнення практичних дій чи ідеологічних дій виявлятимуться протиріччя [6, 33].

Якщо виходити з психологічної природи конфлікту, то його можна вважати одним із видів дилем, які виникають у життєвому шляху індивідів і соціальних груп.

Ситуації можна розглядати як складні суб'єктивні та об'єктивні реальності, де об'єктивні компоненти приймають форму суб'єктивного сприйняття та особистісного значення для учасників ситуації. Конфліктна поведінка також залежить від ситуації.

Б. Шведін вважає, що важкі ситуації – це «взаємодія індивідів і складні ситуації під час їх діяльності». Важкі ситуації характеризуються наявністю важкої ситуації, особистісно мотивованої діяльності, порушеннями вимог діяльності та відповідністю професійних здібностей особистості.

Загальні ознаки важкої ситуації: наявність труднощів, усвідомлення особистої загрози, перешкоди для досягнення будь-яких цілей, мотивація;

Стан психічної напруги як реакція індивіда на труднощі, подолання яких має для суб'єкта значну зміну звичних параметрів діяльності, поведінки, спілкування, що виходять за рамки «норми» [11,34]; .

Основними типами складних ситуацій є ситуації в діяльності, повсякденному житті, соціальних взаємодіях і особистих планах.

Однією з основних ознак складної ситуації є наявність перешкод, які сприймаються як загрози досягненню мотивацій і поставлених цілей.

Ситуації складності можна розділити на три рівні залежно від того, як розглядається загроза:

1) Труднощі як потенційні загрози (діяльність, повсякденне життя, невідомі ситуації, проблемні ситуації соціальної взаємодії, внутрішньоособистісні труднощі);

2) Труднощі як пряма загроза, яка готова до реалізації (кризи, ситуації термінової діяльності, повсякденні небезпечні ситуації, ситуації передконфліктної взаємодії та внутрішньоособистісні конфлікти [3, 10]).

У складних ситуаціях соціальної взаємодії інша людина (її присутність, дії чи бездіяльність) розглядається як перешкода для реалізації свого «Я» (бажань, інтересів, цінностей, цілей). викликаючи психічний стрес.

Розглянемо основні складні ситуації соціальної взаємодії. Проблемні ситуації характеризуються наявністю протиріч і прийняттям взаємодіючими агентами позитивного або нейтрального ставлення один до одного. Міжособистісні стосунки менш напружені. Раціональна складова є основою поведінки та спілкування. Загрози з іншого боку оцінюються як потенційні [1, 37].

Передконфліктні ситуації відрізняються від проблемних ситуацій тим, що вони мають вищий рівень психічної напруги. Сторона або одна зі сторін вчинила дію, яка, на думку іншої сторони, завдала психічної чи фізичної шкоди. Характеризується початком формування негативного ставлення до інших і підготовкою до протидії. Ймовірно, це переросте в конфлікт.

Конфліктні ситуації характеризуються протидією у формі спілкування, дій чи діяльності, спрямованої на захист власних інтересів шляхом обмеження діяльності опонента, заподіяння моральної чи матеріальної шкоди, а також негативного ставлення один до одного (негативні емоції та формування конфлікти). «Образ ворога»). Переважає самомотивація. Емоції домінують у визначенні поведінки та стилю спілкування. Завдяки тиску мобілізуються всі ресурси особистості для досягнення перемоги над суперником [19, 29].

Складні ситуації, заплановані всередині особистості, являють собою психологічні стани різної інтенсивності, що є наслідком суперечливих почуттів, тривалої боротьби та затримки прийняття рішень з різних аспектів внутрішнього світу особистості. Переважно особисті внутрішні труднощі, конфлікти та кризи.

Внутрішні труднощі - це відносно прості питання внутрішнього життя людини. Вони представляють психічні стани сумнівів, нерішучості, відсутності виходу та відсутності рішень проблем.

Внутрішньоособистісний конфлікт є найпоширенішим типом внутрішньоособистісної дилеми. Гострота внутрішньоособистісного конфлікту залежить від сприйняття індивідом важливості дилеми та його психологічної стійкості.

Внутрішньоособистісні (життєві) кризи проявляються як особливі, відносно тривалі періоди в житті індивіда, що характеризуються вираженими психологічними змінами.

Людина в складній ситуації отримує інформацію про різні її елементи: про свій внутрішній стан; Обробка цієї інформації відбувається за допомогою когнітивних і емоційних процесів. Результати обробки цієї інформації можуть

вплинути на поведінку людини в складних ситуаціях. На думку В. Мерліна, коли людина намагається задовольнити будь-який мотив, вона часто зустрічає опір. Складна ситуація склалася через різні зовнішні та внутрішні протидії. Якщо своє «Я» міститься в бажаннях, то загроза розглядається як особиста[.

Деякі експерти (наприклад, Н. Наєнко) вважають, що складна ситуація зумовлена переважно об'єктивними обставинами [3, 25].

Тип поведінкової реакції суб'єкта на складні ситуації [21, 35].

Активним реагуванням на складні ситуації вважається активна форма, при якій суб'єкт пристосовується до складних ситуацій і активно перетворює середовище. Проте ця діяльність може бути як конструктивною (підвищення рівня пошукової активності, розширення можливих варіантів вирішення проблем, мобілізація сил для вирішення проблем - загалом підвищення ефективності діяльності та спілкування), так і деструктивною (Сплутаність діяльності, спонтанні і імпульсивний пошук виходу, деструктивна поведінка по відношенню до оточуючих або себе, функціональна деградація тощо, нервові спалахи, істеричні реакції).

Пасивні види поведінки, діяльності та спілкування в складних ситуаціях також можуть реалізовуватися у двох формах: пристосування та відсторонення від ситуації. Адаптація розглядається як відмова від захисту інтересів і цілей, зниження рівня домагань, поступок середовищу, зниження ефективності діяльності до рівня, відповідного новим умовам, тощо.

Вихід із ситуації досягається за допомогою таких поведінкових проявів, як: уникнення взаємодії, відмова від виконання завдань, впадання у фантазії, вживання алкоголю, наркотиків тощо [6, 17].

Отже, аналіз літературних джерел показує, що конфлікт неминучий, він існував завжди, і він буде існувати, доки існують взаємодії між людьми.

У науковій літературі поняття «конфлікт» трактується нечітко. Існує багато визначень природи цього поняття. Найбільш поширеним підходом є визначення конфлікту в термінах протиріччя.

Однією з основних характеристик конфлікту є характер і характеристики сторін конфлікту. Характер конфлікту багато в чому залежить від того, кого представляють сторони конфлікту. Різні класифікації конфліктів добре відомі і, як не дивно, можуть пояснити природу конфліктів між різними групами та організаціями, оскільки конфлікти різної природи. Конфлікти можуть виникати між країнами, між етнічними групами, між підприємствами, між працівниками. політичного та економічного характеру між адміністраціями, між чоловіками та дружинами, директорами та вчителями, вчителями та учнями тощо, і залежно від організаційного рівня говорити про конфлікти між окремими особами, групами, класами, системами на регіональному чи глобальному рівні є цілком правомірними. [6, 28].

Звичайно, не всі конфлікти можна представити як єдине універсальне рішення. Існують конфлікти типу «битва», де конфлікт може бути вирішений лише в разі перемоги, є конфлікти типу «дебати», де можливі суперечки, але можливі й компроміси, а також конфлікти типу «ігри». нескінченний і нескінченний. Останнє має вирішальне значення, оскільки воно усуває атмосферу безнадії та приреченості, що оточує кожен конфлікт.

Узагальнюючи найпоширеніші класифікації конфліктів, можна визначити основу для наступних класифікацій конфліктів. Отже, основною основою для класифікації та типології конфлікту є наступне: [40, 44]:

- Склад і кількість сторін або учасників конфлікту (внутрішньоособистісний, міжособистісний, груповий, міжгруповий, міжколективний, міждержавний, міжпартійний, міжнародний конфлікт тощо);
 - Проблемна діяльність (управління, сім'я, навчання, політика, економіка, творчі конфлікти тощо);
 - За тривалістю конфлікту (гострі та хронічні конфлікти; короткочасні та тривалі конфлікти тощо);
 - За змістом конфлікту (змістовний або проблемний, «загальний» або беззмістовний конфлікт);

- Схильність до перетворень і змін (конструктивний і деструктивний або неконструктивний конфлікт);
- Залежно від гостроти конфлікту (незадоволення, незгода, протидія, розбрат, ворожнеча, війна тощо);
- За інтенсивністю конфлікту (великі чи невеликі, реалістичні чи нереалістичні конфлікти тощо).

Крім того, у кожній визначеній класифікації визначено конкретні типи конфліктів.

У науковій літературі розроблені класифікації, в яких конфлікти виділяються відразу на основі кількох класифікацій, напр.: [20];

- Ідеологічні конфлікти, в основі яких лежать протиріччя в думках і установах людей з найрізноманітніших питань життя суспільства, країни, колективу та відмінності життєвих позицій. Перераховані вище конфлікти можуть виникати як на рівні макросередовища (суспільства), так і на рівні мікросередовища – найменших зв'язків між індивідами. Ці конфлікти можуть бути глибокими, гострими та складними та можуть впливати на ставлення до політики, країн і партій. Вони можуть бути пов'язані з міжнародними відносинами, сімейними відносинами, стосунками в повсякденному житті та офіційних умовах.

- Економічний конфлікт, конфлікт на основі економічних протиріч, коли економічні потреби однієї сторони задовольняються або можуть бути задоволені за рахунок інтересів іншої сторони. Чим глибше ці протиріччя, тим сильніше зіткнення і чим стійкіший конфлікт, тим важче (а часом і неможливо) їх вирішити. Фінансові конфлікти можуть виникати і між людьми.

- Соціально-сімейні конфлікти передбачають конфлікти між групами чи окремими особами з таких питань, як житло, користування побутовими послугами, розподіл обов'язків, порядок надання соціально-побутових послуг.

- Сімейні конфлікти, що виникають через дисгармонійні стосунки в сім'ї та проблеми сімейної психологічної атмосфери. Причини цих порушень мають різний ступінь важливості: від дрібних сімейних конфліктів, моральної

та сімейної розбещеності членів сім'ї до серйозних ідеологічних розбіжностей, які прямо чи опосередковано впливають на організацію багатьох сторін сімейного життя.

- Психосоціальний конфлікт – проявляється у стосунках між групами та між окремими людьми. Центральним у цьому наборі конфліктів є порушення сфери відносин. Причина порушення: Психологічна несумісність, тобто одна людина несвідомо і без мотивації відкидає іншу людину, в результаті чого одна або обидві сторони переживають неприємний емоційний стан одночасно. Причинами можуть бути лідерство, розмова, престижний статус, увага, підтримка інших тощо.

- Емоційні конфлікти – виникають через емоційні стани, викликані стресовими ситуаціями, і з часом переростають у реальні конфлікти різного характеру: від економічних, ідеологічних до побутових та сімейних. Причина цього конфлікту криється у сфері здоров'я. Це можуть бути відхилення в статевих стосунках, нав'язливі стани і патологічні спонукання (алкоголь, наркотики).

- Психопедагогічні конфлікти – конфлікти, які виникають, коли в освітньому процесі суперечать вимоги та інтереси вчителя, учнів, батьків та адміністрації. Ці конфлікти вимагають узгодження стосунків у таких системах, як «учитель-учень», «учитель-учень», «учитель-учитель», «учитель-батьки», «учитель-адміністратор».

- Конфлікти афіліації, які виникають через подвійну приналежність індивідів, наприклад, коли вони утворюють групу в іншій, більшій групі, або коли особа приєднується до двох конкуруючих груп одночасно для досягнення однієї мети.

Ч. Ліксон виділив наступні найважливіші типи конфліктів, засновані на різних причинах (кількість учасників конфлікту, спрямованість і характеристики пов'язаних з ними переживань) [17, 36]:

- внутрішній (з проблемою стикаємося тільки ми) і зовнішній (з проблемою стикаємося ми і принаймні ще одна людина);

- Прямо (прямо проти нас) і опосередковано (не прямо проти нас);
- Індивідуальні (внутрішньоіндивідуальні та міжособистісні) та колективні (залучення трьох і більше учасників).

Оскільки в конфліктах завжди бере участь певна кількість учасників, найбільш повним і фундаментальним способом є класифікація конфліктів за кількістю конфліктуючих сторін: [21, 39]:

- Міжгруповий конфлікт (конфлікт у великих соціальних групах, організаціях, малих групах), де сторонами конфлікту є соціальні групи, які переслідують несумісні цілі та заважають одна одній у процесі їх досягнення тощо.

- Індивідуально-групові конфлікти, що виникають через невідповідність між індивідуальною поведінкою та груповими нормами, очікуваннями, інтересами, потребами, цінностями та цілями між індивідами та групами;

- міжособистісний конфлікт, в якому члени однієї групи переслідують несумісні цілі та реалізують суперечливі цінності або в конфліктній боротьбі одночасно прагнуть досягти однієї мети, яка може бути досягнута лише однією зі сторін;

- Внутрішньоособистісний конфлікт – конфлікт, у якому люди мають приблизно однакову силу, але протилежні інтереси, потреби та бажання.

Досить поширеною основою для класифікації конфліктів є тривалість та інтенсивність конфлікту [1, 27]:

- Короткочасний гострий конфлікт - характеризується інтенсивним емоційним забарвленням і крайніми проявами негативного ставлення учасників конфлікту. Іноді вони закінчуються важкими або навіть трагічними наслідками. Основна причина такого роду конфліктів часто криється не в глибині і гостроті протиріччя, а в особливостях прояву характеру і темпераменту особистості.

- Затяжні гострі конфлікти характеризуються глибокими, постійними конфліктами між конфліктуючими сторонами, які контролюють свої реакції та дії.

- На поверхні так звані «слабкі» конфлікти виглядають як протиріччя і не мають різкого характеру. Найчастіше активна лише одна сторона, інша не прагне відстоювати свою позицію і уникає відкритої конфронтації.

- На перший погляд слабкі, так звані «швидкі» конфлікти є найвигіднішою формою конфлікту, у якому сторони швидко приходять до згоди.

Конфлікти також можна розглядати в контексті конкретних обставин трудової діяльності. Тому при дослідженні виробничих конфліктів Н. В. Гришина звертає увагу [14, 39]:

- конфлікти, що виникають через перешкоди в досягненні основних цілей трудової діяльності;

- Конфлікт, що виникає через перешкоди в досягненні індивідуальних цілей під час спільної роботи;

- конфлікти, що виникають через поведінку у спільній трудовій діяльності, що не відповідає прийнятним міжособистісним нормам;

- Конфлікти, що виникають через особистісні розбіжності між членами робочого колективу;

- Горизонтальні конфлікти, а також вертикальні конфлікти знизу вгору і зверху вниз залежать від офіційної приналежності сторін конфлікту.

Конфлікти мають різні класифікації, оскільки багатоаспектність і психологічна складність цього явища дозволяють вибирати різні аналітичні основи.

Конфлікт та його психологічні складові

У сучасній психології традиційно виділяють низку структурних елементів конфлікту [4]:

- 1) Всі сторони конфлікту (учасники, суб'єкти);
- 2) Конфліктні ситуації;
- 3) Зображення конфліктної ситуації (конфліктного об'єкта);
- 4) можливі дії учасників конфлікту;
- 5) Результати конфліктних ситуацій.

Сторона (учасник або суб'єкт конфлікту) — учасник конфліктної взаємодії, конфліктуюча сторона або протилежна сторона, якою може бути окрема особа, група або соціальна структура. Ці учасники мають власні погляди, думки і вміють їх висловлювати, стаючи опонентами.

Конфліктні умови. Характер будь-яких розбіжностей зазвичай визначається зовнішніми обставинами. Найважливішими умовами виникнення конфлікту є такі [16, 17]:

Просторові умови (територія, де виникає і проявляється конфлікт, умови і причини конфлікту, конкретна форма конфлікту, результат конфлікту, засоби і дії, що застосовуються учасниками конфлікту);

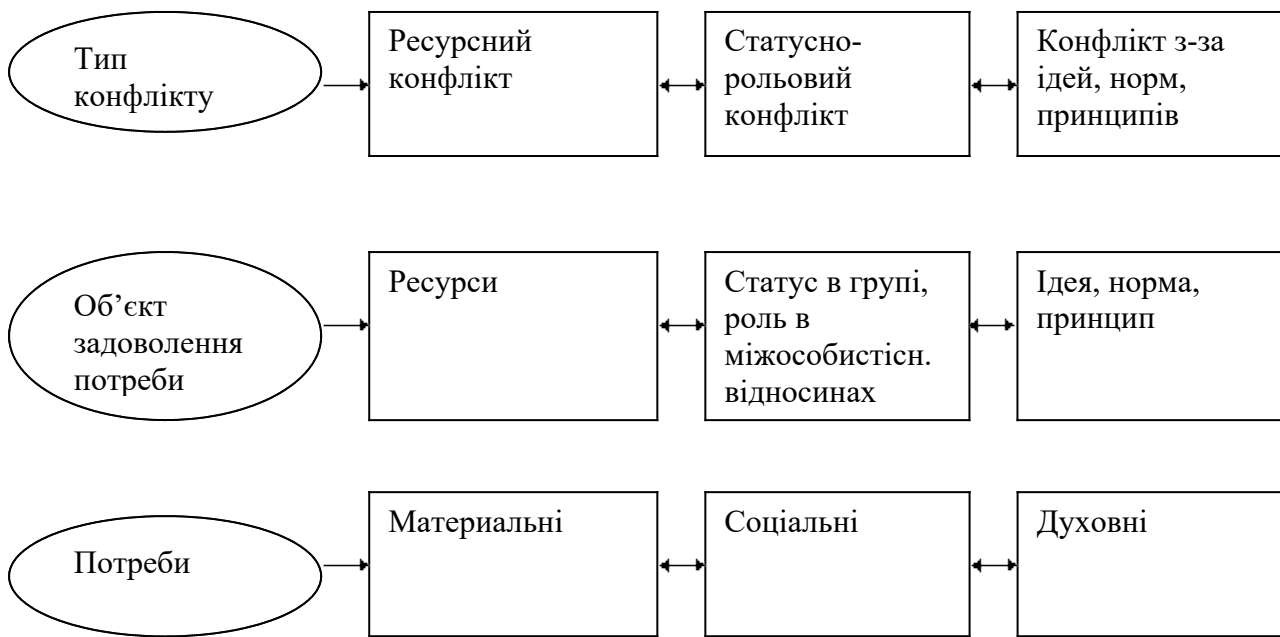
Тимчасові умови (тривалість, частота і повторюваність конфлікту, тривалість участі сторін у конфлікті, тимчасові характеристики різних етапів розвитку конфлікту);

Психосоціальні умови (специфіка психологічної атмосфери групи, тип і рівень взаємодії, ступінь конфронтації, психологічний стан і досвід учасників конфлікту, коло інтересів різних соціальних груп, залучених у конфлікт - сімейних, професійних, статеві, расові, етнічні).

Найважливішою характеристикою конфлікту є природа людських потреб, які намагаються їх задовольнити. Відповідно до теорії А. Маслоу, потреби можна згрупувати, виділивши п'ять ієрархічно пов'язаних рівнів [18, 33]. До них відносяться: фізіологічні потреби, потреби в самовираженні; Якщо будь-яка з цих потреб не задовольняється, людина втягується в конфлікт. Якщо використати ширшу ієрархію блокуючих потреб і представити їх у термінах матеріальні, соціальні та духовні, то класифікація конфліктів виглядатиме так:

Таблиця 1.1.

Класифікація конфліктів на основі потреб суб'єктів взаємодії

Важливою характеристикою конфліктів є гострота протистояння між учасниками конфлікту. У західній теорії конфліктів ця характеристика називається інтенсивністю конфлікту. За цією ознакою виділяють конфлікти низької, середньої та високої інтенсивності. Конфлікт низької інтенсивності виникає у формі суперечок між супротивниками. Найбільш жорстокі конфлікти закінчуються фактичним знищенням однієї зі сторін [4, 26]

Конфліктна ситуація, будучи основою конфлікту є появу протиріч на початковому етапі і дає можливість уловити сигнали конфлікту. Х. Корнеліус та Ш. Фейр виділяють п'ять основних сигналів конфлікту [39]. Одним з перших сигналів що виникають є почуття дискомфорту або інтуїтивне відчуття, що щось не так. Отримавши такий сигнал, можна поміркувати і свідомо вибрати спосіб реагування на конфлікт, що насувається. Найчастіше люди використовують звичні їм стратегії поведінки.

Іншим сигналом конфлікту може бути напруга. Вона впливає сприйняття, з'являються спотворення слів і вчинків партнера, і поступово змінюється образ конфліктної ситуації. Все це впливає на почуття та поведінку, змінюючи їх. Будь-якої миті може виникнути непорозуміння. Усі почуття загострені,

сприйняття спотворене, а думки постійно повертаються до однієї й тієї проблеми. Потрапляючи в порочне коло власних негативних думок і почуттів, людина не може з його вирватися. Сказане слово, мимовільний жест, погляд можуть бути зовсім не націлені на загострення ситуації, але протилежний бік, неправильно витлумачивши їх або приписавши щось, посилює ситуацію. Непорозуміння - часті супутники конфліктів, особливо сімейних та ділових.

Якщо напруга протягом певного часу наростає, вона неминуче веде до кризи. На цій стадії людина пориває з партнером, часто втрачає контроль над власними емоціями, стає здатною на крайності, з жорстокістю сперечається і свариться, ображає, а в уяві іноді готовий убити.

Криза у відносинах, як правило, пов'язана з інцидентом - ситуацією, що провокує партнерів до конфліктних дій.

Отже, основними сигналами конфлікту є: дискомфорт, напруга, непорозуміння, криза, інцидент. Всі ці сигнали є свідченням психічного стану людини у ситуації конфлікту – ступеня її напруги.

Відчуття дискомфорту, як правило, супроводжується наростанням незадоволеності, невдоволення, що проявляється в інтонаціях, жестах, міміці і, звичайно, у мовленні. І хоча відчуття невдоволення ще само по собі не конфлікт, все ж таки це прихована, латентна його форма.

Залежно від сфери життя людини, в якій виникає конфлікт, конфлікти можна класифікувати на побутові, побутові, виробничі, трудові, політичні та ін.

А. Єршов пропонує при проведенні соціально-психологічних досліджень типізувати конфлікти за такими ознаками: за джерелом, за змістом, за важливістю, за типом вирішення, за проявом, за типом структури відносин, за соціальною формалізованістю, через соціальну психологічні ефекти, з точки зору соціальних результатів [26, 27].

За характеристиками обох учасників конфлікту

Основною характеристикою класифікації конфліктів Дойча є співвідношення між об'єктивним станом справ і реальним станом розвитку сторін конфлікту. М. Дойч виділив шість типів конфліктів:

1. «Реальний конфлікт» — це конфлікт, який об'єктивно існує і адекватно сприймається.

2. «Випадковий, або умовний, конфлікт» — залежить від обставин, що можуть змінюватися, але ці обставини не усвідомлюються конфліктуючими сторонами.

3. «Зміщений конфлікт» — реальний конфлікт, за яким приховується інший конфлікт, що є справжнім чинником конфліктної ситуації.

4. «Помилково дописаний конфлікт» — конфлікт, що помилково тлумачиться.

5. «Латентний конфлікт» — конфлікт, який має відбутися, але не виникає тому, що не усвідомлюється.

6. «Хибний конфлікт» — у цьому випадку реальних підстав для конфлікту не існує, об'єктивно його немає, але він виникає у свідомості конфліктуючих сторін через помилкове сприймання та розуміння ситуації [43, 23].

В конфлікті виділяють компоненти— пізнавальний, емоційний, вольовий. **Пізнавальний компонент** включає суперечливе сприйняття учасниками тих чи інших подій, явищ і фактів в існуючій ситуації, викривлення уявлень один одного про свої особистісні характеристики та позиції, справжні причини напруги, можливі шляхи вирішення проблеми. Причиною конфлікту можуть бути також недостатня концентрація уваги не на загальному контексті події, а на окремих його фрагментах (частинах, деталях), загострення пам'яті негативних ситуацій, пов'язаних з минулими контактами з конфліктуючими сторонами, низькі навички критичного мислення, нездатність зрозуміти позицію інших, визнати справедливість різних точок зору, оціночних тенденцій і упереджень.

Емоційний компонент конфлікту проявляється у взаємній антипатії або певній неупередженості, взаємній дратівливості та збудженості, агресивності та злобі, нездатності прийняти емоційний стан іншої сторони, емоційному притупленні чи, навпаки, підвищеній уразливості, наприклад, також зневага,

зневага, презирство, які Зосередьтеся на демонстрації в спілкуванні.

Вольовий компонент конфлікту виражається у взаємних проявах (зрозуміло, вербально) суперечливих позицій, непримиренності, пасивності, небажанні зрозуміти один одного і розібратися в ситуації, наполегливому нав'язуванні власної точки зору.

Конкретні компоненти конфлікту доповнюють одна одну і кожного разу проявляються по-різному.

Необхідно розрізняти причини і причини конфлікту, які можуть бути дійсно важливими або незначними і по-різному оцінюватися сторонами. Причини не завжди «на поверхні», іноді вони з минулого, а тому приховані і не можуть бути зрозумілі одній зі сторін конфлікту.

Конфлікт може виникнути несподівано (випадково, ситуативно) або бути спеціально викликаним (спровокованим), загострюючись при виникненні сприятливих обставин. Є ще одна альтернатива виникнення конфліктів, яка полягає в поступовому накопиченні різноманітних досі дріб'язкових протиріч у стосунках, появи та посиленні ворожнечі, «розпаленої» рідними, близькими людьми, аж до повної неможливості. нормальне співіснування.

Кожен конфлікт має як конструктивні, так і деструктивні наслідки. Конфлікти поділяються на конструктивні (як з позитивними, так і з негативними наслідками) і деструктивні залежно від співвідношення позитивних і негативних елементів у конфлікті.

Конфлікти можна класифікувати за ступенем розвитку нормативних підходів до вирішення конфліктів [3, 15].

Часто в конфлікті можна виділити ту сторону, яка першою ініціювала конфлікт. Її назвали ініціатором конфлікту. У літературі можна зустріти термін «збудник». Очевидно, що це не дуже вдала концепція, оскільки апріорі несе певне негативне смислове навантаження. Якщо одна зі сторін ініціює конфлікт, це не означає, що конфлікт неправильний.

Часто виділяють такі характеристики, як рівень суперника. Рівень супротивника означає рівень здатності супротивника досягати своїх цілей у

конфлікті, тобто «владу», що виражається в складності та впливовості його структур і зв'язків, його фізичних, соціальних, матеріальних та інтелектуальних можливостей, знань, умінь і навичок. Його здібності, його соціальний досвід конфліктних взаємодій. Така широта його соціальних зв'язків, розмір його соціальної та групової підтримки.

Психологічні фактори конфлікту [14,23]. Важливою психологічною складовою конфліктних ситуацій є мотивація. Під мотивацією конфлікту розуміють спонукання до участі в конфлікті, яке пов'язане із задоволенням потреб опонента, це ряд зовнішніх і внутрішніх умов, які викликають конфліктну діяльність суб'єкта. Мотивація відображається на їхніх цілях. Метою конфліктуєчого суб'єкта є його ідея, кінцевий результат конфлікту, який ми припускаємо як корисний (з точки зору особистої чи соціальної, групової значущості) результат. Основними рушіями діяльності опонента в конфлікті є його потреби, інтереси та цінності.

Останнім елементом є позиція [10, 17]. Це система взаємовідносин між опонентом і елементами конфліктної ситуації, яка відображається у відповідних поведінках і діях.

Конфліктна поведінка складається з протилежних дій учасників конфлікту. Ці дії здійснюються в психологічній, емоційно-вольовій сфері супротивника, приховані від процесів зовнішнього сприйняття. Чергування взаємних реакцій для реалізації власних інтересів і обмеження інтересів іншого становить видиму соціальну реальність конфлікту. Оскільки дії опонентів значною мірою впливають один на одного, випливаючи з попередніх дій іншого, тобто є взаємообумовленими, вони мають інтерактивний характер у будь-якому конфлікті [19, 42]

Конфліктна поведінка має свої принципи, стратегію (методи) і тактику (техніку). Основні принципи вирішення конфлікту: Концентрація сил; Нанесення ударів по найбільш вразливим частинам позиції противника;

Стратегіями поведінки в конфлікті вважають спрямованість індивідів (груп) щодо конфлікту та їх установки на певні форми поведінки в конфліктних

ситуаціях. Розрізняють такі стратегії: конкуренція, співробітництво, компроміс, пристосування, уникнення.

Людина може досягти своїх цілей у конфлікті шляхом: протистояння («Боротьба»), відстоювання своєї позиції, заснованої на нормах і правилах («Право»), маніпулювання іншими («Хитрість»), відкритого діалогу («Діалог»).

Нормативна стратегія — це лінія поведінки, яка ґрунтується на опорі на нормативні позиції та повазі до особистості опонента.

Конфронтаційна (або агресивна) тактика розглядається як поведінка конфліктного типу. Вона передбачає активне застосування погроз, психологічного тиску, приниження, блокуючої поведінки, фізичного та психічного насильства.

Стратегії маніпуляції передбачають досягнення поставлених цілей шляхом непрямого психологічного впливу на опонента, що змушує опонента поступитися або діяти в бажаному для маніпулятора напрямку.

Стратегії ведення переговорів передбачають виконання бажання обговорити проблеми, участь в активному діалозі для пошуку компромісу, рух до розв'язання конфліктів шляхом поступок (односторонніх чи взаємних), пошук рішення, яке влаштовує обидві сторони [4, 19].

Прагнення вирішити конфлікт вимагає насамперед уміння аналізувати конфлікти, учасниками яких ми є. Першим кроком на цьому шляху стає вміння аналізувати власні конфлікти, витягуючи з них важливу для себе інформацію про себе, тобто отримувати зворотний зв'язок.

Таким чином, аналіз літератури дає змогу вивчати конфлікт з різних точок зору та показує, що дослідники можуть виділяти різні основи класифікації та пропонувати різні типології. Тому будь-яка спроба виробити загальну єдину класифікацію конфліктів навряд чи принесе результат.

1.2. Психологічні особливості підліткового віку

Статеве дозрівання дуже важливо для розвитку та становлення особистості людини. У цей період істотно розширилася сфера діяльності підлітків, змінилася їхня особистість, відбулася суттєва реорганізація первісної структури, з'явилися нові форми, що заклали основу свідомої поведінки, загальний напрямок формування. виникли моральні поняття і погляди. І все це відбувається як у контексті протиріччя між фізичним і психологічним розвитком підлітка, так і в контексті його духовного становлення. Тому експерти описують підлітковий вік як період перехідний, складний, важкий і критичний [23]. Це було як друге народження, писав В.А. Сухомлинський: «Інші очі, інші голоси, це найголовніше — інше сприйняття навколишнього світу, і ставлення, вимоги, вимоги та інтереси до людей якісно інші». Тому неадекватні реакції, непослідовні дії та поведінка у взаєминах з оточуючими розглядаються дорослими як ненормальність і відхилення від соціальних правил. На таких суперечностях у духовному розвитку підлітків наголошував В. О. Сухомлинський [28], стверджуючи, що вони є закономірними і відповідають віковому розвитку цього періоду. Така поведінка і ставлення до оточуючих речей у підлітків посилюється, а в деяких випадках погіршується з психофізіологічних причин у зв'язку з віковими змінами. Через незбалансований ріст і розвиток у підлітків може спостерігатися тимчасове порушення координації рухів і деяка незграбність, яка з часом зникає. Але різкі зміни фізичних параметрів можуть викликати у них певний психологічний дискомфорт, і підлітки намагаються приховати цей дискомфорт, замкнутися, ускладнити, або, навпаки, намагаються здаватися зухвалим, завжди повністю підлаштовуючись під ситуацію, в якій вони опинилися.

При швидкому прогресуванні виникають труднощі з кровопостачанням серця, легенів і мозку. Тому підлітковий вік характеризується зміною кровоносних судин і м'язового тону. Ці зміни можуть призвести до швидких змін фізичного стану та відповідних емоцій. Якщо говорити взагалі, то в підлітковому віці емоційний фон стає неврівноваженим і нестабільним. Крім того, варто додати, що дитина змушена постійно пристосовуватися до фізичних

і фізіологічних змін, що відбуваються в організмі, переживаючи саму «гормональну бурю». Сексуальне збудження, яке супроводжує період статевого дозрівання, може посилити емоційну нестабільність. Настання статевого дозрівання залежить від ендокринних змін в організмі. Особливо важливу роль у цьому процесі відіграють гіпофіз і щитовидна залоза, які стимулюють роботу більшості інших ендокринних залоз.

Активація та складна взаємодія гормонів росту та статевих гормонів призводить до інтенсивного фізичного та фізіологічного розвитку. Зміна зросту і ваги супроводжується зміною пропорцій тіла. Спочатку збільшується довжина рук, потім довжина ніг. Поява вторинних статевих ознак - зовнішніх ознак статевого дозрівання. Змінюються голоси хлопців [17, 29].

Всі ці процеси перебудови організму тривалі і важкі, але вони необхідні для перетворення підлітків на дорослих і дорослих особистостей, стають причиною і основою підліткової кризи.

Із зовнішнім, об'єктивним проявом дорослості є і відчуття дорослості — ставлення підлітка до себе як до дорослого. Цей суб'єктивний аспект дорослості вважається центральною пухлиною підліткового віку.

Почуття дорослості є особливою формою самосвідомості. Це проявляється в бажанні, щоб усі ставилися до нього як до дорослого. Він виступає за рівноправні стосунки зі старшими і відстоює свою позицію через конфлікт. Почуття дорослості виражається також у прагненні до незалежності та прагненні захистити певні сторони свого життя від втручання батьків. Це стосується зовнішності, стосунків з однолітками і, можливо, проблем з навчанням. Відчуття дорослості пов'язане з моральними нормами поведінки, які дитина засвоїла в цей час. Виникнення моральних «кодексів» забезпечує у підлітків чіткий стиль поведінки в дружніх стосунках з однолітками. Переймаються суто зовнішні аспекти дорослості: зовнішність, манери, свобода прийняття рішень. Підліток прагне наслідувати дорослих, намагається розширити свої права і можливості, підлаштовує стосунки під вимоги батьків і вчителів. Однак вони мають невеликий життєвий досвід і нечітко розуміють

соціальні ситуації, що призводить до розбіжностей з дорослими і призводить до конфліктів. Проте конфліктних ситуацій можна уникнути, якщо при їх виникненні враховувати особливості психологічного розвитку дитини [10].

Крім почуття дорослості, Д. Б. Ельконін [17] також розглядав підліткові тенденції до дорослості — бажання бути, діяти і сприймати себе як дорослого. Розвиток різноманітних проявів дорослості залежить від характеру, який набуває підліток, намагаючись створити власну територію та свою незалежність.

Важливо також, чи задоволений він своєю формальною незалежністю, яка є зовнішньою, що здається аспектом дорослості, чи заявлена незалежність є реальною, що відповідає глибокому почуттю. Великий вплив на цей процес має система стосунків, у якій опинилася дитина – чи визнають її дорослістю батьки, вчителі, однолітки. Почуття дорослості стає центральною пухлиною підліткового віку. Після пошуку Я та особистісної нестійкості у дитини формується «Я-концепція» - система внутрішньо узгоджених уявлень про себе, образ «Я». Підліток відкриває свій внутрішній світ. Аналіз складного досвіду, пов'язаного з новими стосунками, особистими характеристиками та поведінкою, є упередженим. Підлітки хочуть знати, ким вони є насправді, і уявити, ким вони хочуть бути. Образи «я», які створює у своїй свідомості підліток, різноманітні — вони відображають усе багатство його життя.

Матеріал «Я» відноситься до концепції власної зовнішньої привабливості, ідей, здібностей людини, сили характеру, соціальних навичок і доброти, які в поєднанні утворюють великий шар «Я-концепції» - так званого справжнього ". я".

Усвідомлення себе і своїх якостей призводить до формування когнітивного (когнітивного) компонента «Я-концепції». З ним пов'язані ще два - оцінка і поведінка [21].

Підлітку важливо не тільки зрозуміти, ким він є насправді, але й зрозуміти, наскільки важливі його особистісні характеристики. [16]. Підліток ще не є повністю зрілою особистістю. Його індивідуальні особливості зазвичай

дисгармонійні, а поєднання різних образів «Я» дисгармонійно. Нестійкість і плинність всього психічного життя раннього і середнього підліткового віку призводить до зміни Я-концепції. Іноді випадкова фраза, комплімент або жарт можуть призвести до помітних змін у самосвідомості. Коли образ «я» досить стійкий і суперечить оцінці важливої людини або поведінці дитини, часто включаються механізми психологічного захисту. Крім справжнього «я», «концепція мене» включає також «ідеальне я». При високому ступені домагань і недостатньому розумінні власних здібностей ідеальне «я» може сильно відрізнятись від справжнього». я". Розрив між ідеалом і реальною реальністю, який переживає підліток, призводить до невпевненості в собі.

У підлітків гостра потреба в самостійності та потреба в спілкуванні з однолітками. Самостійність підлітків проявляється в прагненні звільнитися від пут дорослих і позбутися опіки, контролю та різноманітних захоплень дорослих. Пристрасть — інтенсивна, випадкова — характеризує підлітковий вік. Загалом хобі неакадемічні. Основною діяльністю в цей період є тісне особистісне спілкування [25].

Так, підлітковий вік характеризується підвищеною збудливістю, емоційною та поведінковою нестійкістю, а підлітки слабким самоконтролем та емоційною нестабільністю, що призводить до підвищеної агресивності та конфліктності.

Всі фізіологічні особливості підліткового віку тісно пов'язані з психологічним розвитком. Виникнення психічних пухлин було пов'язано з труднощами його переходу від дитинства до дорослого життя. Після відносно спокійних років молодшої школи підлітковий вік видається бурхливим і складним. Це був час самоствердження серед однолітків, протесту і бунту проти старших, сильних емоцій і переживань. Розвиток на цій стадії відбувається швидко, і спостерігається багато змін, особливо у формуванні особистості. Основна характеристика підлітків – нестійка особистість.

Г. Фрейд так описала цю особливість: «Підлітки виключно егоїстичні, вважають себе центром Всесвіту і єдиним предметом, гідним інтересу, і в той

же час ні в один з наступних періодів свого життя вони не здатні на таку відданість і самопожертву. Вони вступають в пристрасні любовні відносини - лише для того, щоб обірвати їх так само раптово, як і почали. З одного боку, вони з ентузіазмом включаються в життя спільноти, а з іншого - вони охоплені пристрастю до самотності. Вони коливаються між сліпим підпорядкуванням обраному ними лідеру і викликають бунт проти будь-якої влади» [14].

Фізичний напад (напад) – застосування фізичної сили проти іншої особи.

Непряма агресія – поведінка, спрямована на інших, маніпулювання (плітки, злі жарти) або спалахи гніву (крики, тупотіння, грюкання дверима), спрямовані на будь-кого.

Вербальна агресія – це вираження негативних емоцій через форму та зміст вербальних відповідей.

Схильність до дратівливості - при найменшому хвилюванні поводитися агресивно, різко і грубо.

Негативізм — це опозиційна модель поведінки, зазвичай спрямована на владу чи лідерство.

Образа – задрість і ненависть до інших, викликані озлобленістю, гнівом на справжній чи уявній біль у світі загалом.

Підозрілість - недовіра та настороженість до людей, засновані на переконанні, що вони мають намір завдати шкоди. (А. Басс, А. Дакі)

Агресивні підлітки, як правило, мають деякі спільні риси. Рівень інтелектуального розвитку у них низький, інтереси нестійкі, вони схильні до навіювань і більше наслідують, моральні уявлення нерозвинені, ціннісні орієнтації слабкі. Вони емоційно грубі й образливі на однолітків і оточуючих їх дорослих. У таких підлітків гранична самооцінка, яка може бути як максимально позитивною, так і максимально негативною. Для них характерна підвищена тривожність, егоцентризм, невміння знаходити вихід зі складних ситуацій. Захисні механізми перевершують інші механізми, що регулюють поведінку. Але серед агресивних підлітків є діти з відносно розвиненими інтелектуальними та соціальними навичками. Для них агресія є засобом

підвищення престижу, демонстрації незалежності та зрілості. Зазвичай такі підлітки мають певний антагонізм з дорослими. Біля них зібралася група підлітків, не дуже розбірливих у цілях і засобах.

Характер підлітка формує не він сам, а його оточення. Особливо важлива роль малих груп, у яких підлітки взаємодіють з іншими. По-перше, це стосується родини. Ступінь згуртованості сім'ї, близькість батьків і дітей, характер стосунків між братами і сестрами, стилі виховання в сім'ї впливають на розвиток агресивної поведінки у дітей. Сьогодні нашому суспільству дуже бракує позитивного впливу на дітей, які ростуть [22].

Сім'я не виконує таких важливих функцій, як формування психологічного комфорту та безпеки дітей. Тут часто трапляється жорстоке поводження з підлітками, в тому числі різні фізичні покарання.

Деякі батьки змушують своїх дітей слухатися, деякі батьки не цікавляться потребами своїх дітей, а деякі батьки переоцінюють своїх дітей і недостатньо контролюють їх. Підлітки, які зазнають насильства вдома та самі є жертвами насильства, більш схильні до агресивної поведінки. У зв'язку з цим для багатьох підлітків характерна нерозвиненість моральних уявлень, орієнтація на споживання, емоційна грубість, агресивні способи самоствердження, пов'язані з підвищеним навіюванням і наслідуванням.

Слід зазначити, що багатьом підліткам властиво навмисне наслідування певних форм поведінки конкретних людей і стереотипів, поширених різними ЗМІ. Тому існує велика кількість «бійців», «детективів» тощо. Провокування агресивної поведінки підлітка робить його дорослим у власних очах і стає засобом доведення своєї значимості. Це також виражається в прагненні зайняти певне положення в референтній групі і отримати самоствердження і самоусвідомлення як особистості, яку неможливо принизити або придушити. Водночас референтною групою деяких підлітків є різні компанії з асоціальними нахилами, в яких сарказм і агресія часто розцінюються як свідчення «досвідченості» і «мужності». [6].

Також у багатьох сім'ях і в системі формальних і неформальних стосунків зі світом дорослих існує негативний мікроклімат, що призводить до відчуження, грубості, ворожості, бажання робити все, що завгодно, у певної частини підліткового населення. Зло проти волі інших створює об'єктивні передумови для виникнення агресії, демонстративної непокори, деструктивної поведінки.

Інтенсивний розвиток самосвідомості та критичного мислення спонукає дитину-підлітка виявляти протиріччя не лише в навколишньому світі, а й у власному самоуявленні, що є основою для зміни її емоцій та ціннісних установок. Невдоволення собою проявляється як сильне невдоволення собою і поєднання таких екстремальних якостей, як впевненість і боязкість, холодність і чутливість, рішучість і сором'язливість. [24].

Хлопчики і дівчатка проявляють агресію по-різному. Найагресивнішими є хлопчики 12-15 років – хлопчики. У них переважає фізична агресія, яка з віком зменшується, тоді як у дівчат ця форма агресії з віком зростає. До 15-18 років вербальна агресія у хлопців зростає. При зниженні непрямой агресії у хлопчиків непряма агресія у дівчат значно зростає. Хлопчики різного віку виявляють негативний вплив [22].

Саме в загальноосвітній школі закладаються основи майбутньої поведінки людини до і в конфліктних ситуаціях.

Для попередження конфліктів необхідно розуміти, як виникають, розвиваються і закінчуються конфлікти в шкільних колективах, які їх особливості та причини [25].

Для будь-якого соціального інституту чи загальноосвітньої школи характерні різні конфлікти. Метою навчальної діяльності є формування особистості, а її метою є передача школярам певного соціального досвіду, щоб вони могли цей досвід більш повно осягнути. Тому в школах необхідно створити хороші соціально-психологічні умови та забезпечити психологічний комфорт для вчителів, учнів та батьків [32].

У загальноосвітніх навчальних закладах можна виділити трьох основних дійових осіб: учні, вчителі та батьки. Відповідно до різних взаємодіючих суб'єктів конфлікти поділяються на: учні-вчителі; учні-батьки;

Розглянемо одне з найпоширеніших явищ у навчальній діяльності – конфлікт між учнями [27].

Конфліктність у підлітковому середовищі характерна для всіх часів і для всіх народів, чи то мішок хитрощів Бомяровського, чи аристократична школа ХІХ століття Кіплінга, чи група хлопців, які опиняються без товариства дорослих. Безлюдний острів із книги британського письменника В. Голдінга «Володар мух».

Найбільш поширеним серед учнів є лідерський конфлікт, який проявляється у боротьбі двох-трьох лідерів та їх груп за домінування в класі. У середньому класі часто стикаються група хлопців і група дівчат. Це може призвести до протистояння між трьома чи чотирма підлітками та цілим класом або протистояння між учнем і класом. За спостереженнями психологів, шлях до лідерства, особливо в підлітковому середовищі, пов'язаний з проявами зверхності, цинізму, жорстокості, нещадності. Жорстоке поводження з дітьми – явище загальновідоме. Один із парадоксів світової педагогіки полягає в тому, що підлітки частіше, ніж дорослі, відчувають конформізм і безпідставну жорстокість і знуцання над собою подібними [37].

Основна причина агресивної поведінки школярів пов'язана з недоліками соціалізації людей. Таким чином, існує позитивна залежність між кількістю агресивної поведінки дошкільнят і частотою покарання батьків. Крім того, встановлено, що конфліктні хлопчики часто виховуються батьками, які застосовують до них фізичне насильство. Тому багато дослідників розглядають покарання як модель конфліктної поведінки особи [37].

Агресія може спорадично виникати на ранніх етапах соціалізації, але коли мета успішно досягнута агресивним способом, може виникнути бажання знову застосувати агресію для виходу з різних труднощів. Як засіб досягнення

агресія є самоціллю, стає самостійною поведінковою мотивацією, викликаючи ворожість до інших на більш низькому рівні самоконтролю.

Крім того, конфлікти у стосунках між підлітками та однокласниками зумовлені особливостями віку – сформованістю морально-етичних норм оцінки однолітків і пов'язаних з цим вимог до їх поведінки.

Слід зазначити, що педагоги, психологи, соціологи та інші представники наукової спільноти явно недостатньо вивчили групові конфлікти в школах, а тому ще не мають загального розуміння їх причин і особливостей. Виявляється, що на сьогодні практично немає праць для вчителів і директорів, які б містили чіткі та перевірені рекомендації щодо попередження та конструктивного вирішення міжособистісних конфліктів у школі [36]. Адже для того, щоб управляти конфліктами, як і будь-яким іншим явищем, їх необхідно спочатку досконально вивчити.

1.3. Психологічні чинники виникнення конфліктної поведінки у підлітковому віці

Різні конфліктологи по-різному визначають основні причини конфлікту. Давайте розглянемо деякі думки вчених з цього приводу.

С. М. Ємельянов [24] серед багатьох причин конфлікту виділив загальні та часткові причини. До загальних він відносить: соціально-політичні та економічні причини, пов'язані з соціально-політичними та економічними умовами країни; відмінності в соціальних групах Соціально-психологічні явища - міжособистісні стосунки, лідерство, колективне мислення, емоції індивідуальні психологічні причини відображають індивідуальні психологічні особливості особистості (здібності, темперамент, характер). До другої групи належать: незадоволеність умовами праці, порушення трудового законодавства, розбіжності в цілях, цінностях і засобах досягнення цілей.

О. В. Морозов умовно поділив основні причини конфліктів на три категорії: 1) ті, що зумовлені психологічними особливостями міжособистісних стосунків, 3) ті, що містяться в особистісних характеристиках людей [20].

Досить повною є класифікація причин конфлікту В.П. Ратникова. Причини всіх конфліктів він поділив так: 1) Конфлікт інтересів є першопричиною конфлікту 2) Об'єктивні фактори конфлікту [19].

Протиріччя можна поділити за характером: протиріччя внутрішні та неконфронтаційні; Внутрішні конфлікти проявляються як конфлікти інтересів у групах та організаціях (між керівниками та підлеглими, між чоловіками та дружинами...). Зовнішні конфлікти виникають між двома або декількома відносно незалежними соціальними групами (два підприємства-конкуренти, дві країни...). Антагоністичні протиріччя виникають тоді, коли у супротивників є непримиренні ворожі інтереси, девізом яких може бути таке гасло: «Перемога або смерть». Неконфліктні конфлікти допускають співпрацю, компроміс або примирення (керівник просить працівника працювати понаднормово, працівник хоче більше часу проводити з родиною) [35].

Об'єктивний елемент конфлікту стосується наявності в будь-якому конфлікті особистих елементів. До них відносяться: основні психологічні фактори поведінки особистості (для одних людей справедливі ліберальні принципи, а для інших консерватизм);

У педагогічній конфліктології фахівці виділили основні чинники, що визначають деталі конфліктів між учнями, батьками та вчителями.

По-перше, специфіка конфліктів серед підлітків визначається віковою психологією [28]. Вік школяра має значний вплив на причини конфлікту, особливості його розвитку, спосіб його завершення. Ми знаємо, що найглибші етапи розвитку людини відбуваються під час шкільного навчання. Школа займає більшу частину дитинства. Тут основним чинником, що визначає особливості підліткових конфліктів, є процес соціалізації учнів. Соціалізація — це процес і результат активного відтворення індивідом соціального досвіду та засвоєння, що відображається у взаємодіях і діяльності. Соціалізація школярів

відбувається закономірно в повсякденному житті та діяльності, причому цілеспрямовано - в результаті педагогічних дій школи щодо учнів. Міжособистісний конфлікт є одним із шляхів і проявів соціалізації школярів. У ході конфлікту підлітки усвідомлюють, що можна, а чого не можна робити по відношенню до однолітків, вчителів, батьків.

По-друге, специфіка конфліктів підлітків визначається характером їх діяльності в школі, а основним змістом шкільної діяльності є навчання.

По-третє, специфіка підліткових конфліктів у сучасних умовах визначається зміною сучасного способу життя, соціально-економічної ситуації та зумовленою нерівністю у матеріальному забезпеченні сім'ї.

Руйнування міжособистісних стосунків з однокласниками.

У підлітковому віці спілкування з однолітками стає дуже важливим. Стосунки з друзями є стрижнем особистого життя підлітка і багато в чому визначають усі інші аспекти його поведінки та діяльності, в тому числі й навчальні [24].

Для підлітків важливо не тільки спілкуватися з однолітками в школі, але й займати гідне становище серед однокласників. Ця позиція задовольняє прагнення підлітка до самоповаги, але для кожного учня вона різна. Хтось прагне зайняти лідерську позицію в групі, хтось — отримати визнання й повагу з боку однолітків, хтось — стати беззаперечним авторитетом у чомусь тощо. Домінуюча мотивація поведінки та навчання впливає на результативність та ефективність процесу навчання.

Зайняти лідерську позицію в класі підлітку допомагають психологічні особливості: висока потреба в навколишній дійсності, прагнення до розумового напруження і фізичної праці, різноманітної діяльності.

Лідери вважають себе більш позитивними, комунікабельними, сміливими та рішучими, вони вище оцінюють свої організаторські здібності та вміння ладити з людьми, вважають себе впливовими, мають високий рівень розвитку сили волі та почуття гумору. У підлітків-нелідерів самооцінка не така висока. Вони менше впевнені у своїх силах і насправді мають менше мотивації

змагатися. Проте відсутність впевненості в собі та ініціативи у стосунках з однокласниками не означає, що будь-який нелідерський підліток не бажає займати більш високу позицію в класі [13].

Нездатність або неможливість підлітків за будь-яких обставин отримати цю посаду може призвести до різних порушень у навчальній діяльності, зниження успішності, проявів недисциплінованості і навіть злочинів. Вплив соціометричного статусу підлітків у класі на їх шкільне життя в першу чергу визначається особливостями особистісного розвитку цієї вікової групи, що супроводжується підвищенням злагожденості стосунків дитини з однолітками.

Дослідження основних комунікативних труднощів учнів середнього шкільного віку показує, що найчастіше порушення в міжособистісних стосунках між однокласниками виникають через недостатні комунікативні навички. Підлітки використовують неадекватні методи переконання (тиск, протест, порівняння тощо), прагнуть до прямого «природного» спілкування, недооцінюють технічні аспекти, пов'язані зі слуханням, орієнтуванням у ситуаціях, використовуючи різноманітні вербальні та невербальні методи спілкування [33].

Дослідження Т.М. Мальковської показують, що найбільш поширена причина конфліктів підлітків з вчителями - несправедливо виставлені, на думку учнів, оцінки (в середньому на цю причину вказали 30,6% старшокласників). І це не дивно. Якщо через погану успішність педагога пред'являють претензії найчастіше до слабких учнів, і їх критика хоч і неприємна, але приймається як обгрунтована, то з приводу несправедливості в оцінках обурюються не тільки слабкі, а й сильні учні.

Всі підлітки чутливі до несправедливості в оцінці їхньої навчальної діяльності, а випускники - особливо. Оцінка при закінченні школи має велике значення. Занижені оцінки в атестаті зумовлюють успіхи в післяшкільному періоді життєвого самовизначення; середній бал впливає на вступ до вузу, отримання престижної або високооплачуваної роботи.

Зацікавленість в пристойному «атестаті» виправдана. Відмітки, середній бал, медалі - вся ця атестаційна арифметика в ходу. Хлопцям важливо реалізуватися в житті, і більшість усвідомлює, що без подальшого навчання, успіху досягти важко. Тому потрібно постаратися завершити свій шкільний марафон з високими показниками.

Крім того, висока оцінка - особистісно значуща подія, це непрямая оцінка самої особистості. Академік І. С. Кон відзначає, що оцінка успішності з предмету мимоволі поширюється на загальні здібності та якості учня, впливає на самоповагу [38].

Ситуація оцінювання переживається, вона особистісно значима і емоційно навантажена. Нажаль, педагоги при виставленні низької оцінки часто виявляють нетактовність, а то й психологічну безграмотність. Погано оцінюючи діяльність вихованця на уроці, поширюють цю оцінку на нього як людини, часом грубо засуджують його особисті якості.

Підлітки часто навіть не можуть пригадати причину конфлікту, але прекрасно пам'ятають інтонацію, вираз обличчя і інші способи вираження вчителем свого невдоволення. Саме це викликає образу і внутрішню незгоду з критикою.

Претензії до педагогів з боку старшокласників не обмежуються докорами в несправедливості оцінок, у невмінні цікаво подати і доступно пояснити навчальний матеріал. Є ще один - «вічна тема» - «несучасні погляди вчителів».

Старші, як завжди, нарікають на те, що молодь недооцінює їх і переоцінює себе. Юнаки та дівчата, в свою чергу, часто скаржаться на несправедливість і нерозуміння з боку педагогів, батьків, інших дорослих людей. І навіть у тих випадках, коли ці уявлення помилкові або присутні лише у когось в уяві, вони породжують цілком реальні конфлікти.

До всього іншого, у зв'язку з корінними змінами в соціально-економічній та політичній сфері нашого суспільства життєвий досвід, світоглядні позиції, морально-етичні орієнтації старшого покоління знецінилися. Сьогодні в

порівняно з «конфліктом уявлень» на перший план виходить «конфлікт світоглядів».

І. С. Кон вбачає головну перешкоду на шляху до взаєморозумінню вчителів і учнів у абсолютизації рольових відносин. «Вчитель, заклопотаний, перш за все, навчальною успішністю, не бачить за відмітками індивідуальності учня». Ідеальний учень в його розумінні той, хто більше за все відповідає соціальної ролі учня - дисциплінований, активний, допитливий, працьовитий, виконавчий [29].

Мабуть, одна з головних причин нерозуміння і виникнення конфліктних відносин між вчителями та учнями полягає в тому, що ставлення учня до вчителя набагато більш особистісне, емоційніше, тим часом як у вчителів переважає «діяльнісний» підхід до учнів (оцінка за результатами діяльності), тобто функціональне відношення.

Дослідження М. І. Станкин підтверджують це: більшість викладачів оцінюють підлітка не як цілісну особистість, а, в першу чергу, як суб'єкта навчальної діяльності. Школяр оцінюється, як правило, за наступними рисами: ставлення до навчання, громадській роботі, дисциплінованість, чесність, колективізм, працездатність, скромність, культура поведінки [38].

Очікування вчителів та підлітків відносно поведінки один одного не збігаються. Учень бажає вийти за рамки відведеної йому ролі несамостійного «споживача знань», прагне до більш особистісних взаємин. Вчитель же наполягає на необхідності переважання рольових відносин над особистісними. Мотивується це так: «Поки учень в школі, ми, вчителі, відповідаємо за його поведінку і навчання» [35]. При цьому учень як би отримує можливість сам за себе не відповідати. Це призводить або до інфантилізації (за що підлітків ляляли раніше), або до його внутрішнього відходу від школи і прояву самостійності поза її стінами, наприклад, у підприємницькій діяльності, за яку лають зараз [11].

М. М. Рибаківа зазначає: необхідно пам'ятати, що зі зміною вікових періодів міняються позиції і ролі учня у відносинах з дорослими й однолітками.

Учні досить швидко засвоюють пропоновані їм ролі, і завдання полягає в тому, щоб вчасно розширювати діапазон нових ролей і збільшувати ступінь самостійності у звичних ролях [39].

Якщо залишити осторонь індивідуальні особливості, то в цілому про характер школярів цього віку слід сказати, що він ще нестійкий, він ще тільки знаходить свою остаточну форму. Загальним для старшокласників є невміння працювати над собою, несформованість навичок самовиховання, самоконтролю.

Одне з характерних протиріч цього віку полягає в тому, що «утворення нового в поглядах відбувається стрімко, поведінка ж часто їм суперечить, тому що його перебудова відбувається повільно і не одночасно » [30]. Все це, звичайно, не може не призводити до конфліктних колізій з оточуючими. Старшокласники самі часто усвідомлюють неадекватність своєї поведінки, нелогічність вчинків, але змінити положення і відразу «виправитися» їм важко внаслідок недостатньо розвинутої рефлексії, здатності до самоаналізу.

Порівняно невелика кількість підлітків однією з причин конфліктів з вчителями назвали досить «нешкідливу» різновид - «Мій зовнішній вигляд (зачіска, одяг та інше)».

Для юнацької субкультури, як відомо, характерні своєрідні норми поведінки, смаки, форми спілкування, мода на одяг, мова, зовнішній вигляд. Саме в цьому і реалізується надзвичайно важлива для особистості юнаків та дівчат потреба в приналежності, що виявляється в цьому віці в знаковій формі. На думку С. В. Ковальова, в результаті використання символіки одягу, ансамблів і т.п. можна, по-перше, реалізувати це почуття приналежності, по-друге, висловити себе або, принаймні, якимось відзначитися від дорослих; по-третє, повідомити референт-групі «я-свій» і відповідно відрізнити «своїх» від «чужих»; по-четверте, і це, мабуть, найголовніше, у такий спосіб придбати досить міцний і такий бажаний статус, забезпечити стійке положення в середовищі однолітків. Причому, цей статус не залежить від дорослих [24].

Педагоги часто не враховують, що виразити себе якимось чином - найважливіша потреба цього віку. Але проблема в тому, що повноцінне саморозкриття важко в цьому віці через невизначеність і нестійкості уявлень про себе, незавершенності «Я», безперервного рольового мораторію, тобто постійного перебору і «примірювання» на себе чужих ролей. Невраховання цієї особливості віку призводить часом до надмірно різких оцінок вчителів з приводу одягу старшокласника, зовнішності в цілому, що і призводить до конфліктів.

Т. Н. Мальковская, вивчаючи конфліктні ситуації шкільного життя, показала, що в тих випадках, коли між учнем і вчителем виникає конфлікт, переважна більшість хлопців висловлюють свою солідарність з товаришем. Школяр постійно співвідносить свою думку про вчителя з думкою всього класу, і особистий конфлікт на цьому тлі виглядає як віддзеркалення загального конфлікту класу.

Висновки до першого розділу

Проведений теоретичний аналіз наукових джерел засвідчив, що феномен конфліктної поведінки є складним багатовимірним психологічним утворенням, яке поєднує у собі когнітивні, емоційно-вольові та поведінкові компоненти. Конфлікт розглядається не лише як зіткнення протилежних інтересів чи поглядів, а як закономірна форма соціальної взаємодії, що може виконувати як деструктивну, так і конструктивну функцію залежно від способів його переживання та вирішення.

У науковій літературі поняття «конфліктна поведінка» трактується як система індивідуальних дій, спрямованих на досягнення певної мети в умовах суперечності з іншими людьми або власними внутрішніми установками. Вона зумовлена поєднанням особистісних рис (рівня агресивності, емоційної саморегуляції, самооцінки, тривожності), когнітивних факторів (установок, сприймання ситуації, інтерпретації намірів інших осіб) і соціальних впливів

(умов виховання, стилю спілкування в родині, характеру стосунків із ровесниками та педагогами).

Особливу увагу приділено аналізу вікових психологічних характеристик підліткового періоду. Встановлено, що цей вік є кризовим, оскільки супроводжується суперечностями між потребою у самостійності та залежністю від дорослих, прагненням до самоствердження та відсутністю достатнього досвіду соціальної взаємодії. Для підлітків характерні емоційна імпульсивність, підвищена чутливість до оцінки оточення, нестійкість самооцінки, прагнення до визнання у групі однолітків. Ці особливості створюють сприятливий ґрунт для виникнення конфліктів і можуть зумовлювати формування неадаптивних моделей поведінки.

Серед психологічних чинників конфліктної поведінки у підлітків виділено:

- внутрішньоособистісні — підвищена емоційна збудливість, невміння керувати почуттями, низький рівень рефлексії, неадекватна самооцінка, агресивність, тривожність;
- міжособистісні — порушення комунікативних зв'язків, проблеми у взаєминах з однолітками, домінування суперництва над співпрацею;
- соціально-психологічні — авторитарний стиль виховання, нестача емоційної підтримки з боку батьків, несприятливий мікроклімат у шкільному колективі.

Проаналізовано різні підходи до пояснення природи конфліктної поведінки:

- психоаналітичний (конфлікт як прояв внутрішніх суперечностей між «Я» та соціальними вимогами);
- гуманістичний (конфлікт як наслідок порушення самоактуалізації особистості);
- когнітивно-поведінковий (конфліктна поведінка як результат неадекватних когнітивних схем і неефективних соціальних навичок);

- соціально-психологічний (конфлікт як форма міжособистісної взаємодії, що залежить від соціального контексту та групових норм).

Узагальнення наукових підходів дало змогу визначити, що профілактика та корекція конфліктної поведінки у підлітків мають базуватися на комплексному підході, який враховує:

1. розвиток емоційної компетентності та саморегуляції;
2. формування позитивної самооцінки й адекватного образу «Я»;
3. навчання конструктивним способам вирішення конфліктів;
4. створення сприятливого соціально-психологічного середовища у сім'ї та школі.

Отже, результати теоретичного аналізу дозволяють стверджувати, що конфліктна поведінка у підлітковому віці є багатофакторним явищем, яке потребує цілеспрямованого психологічного впливу. Вона зумовлена поєднанням індивідуально-психологічних особливостей особистості та соціальних умов розвитку. Подальше дослідження має бути спрямоване на емпіричне вивчення проявів конфліктної поведінки у підлітків, виявлення її чинників і перевірку ефективності психокорекційних засобів профілактики деструктивних форм взаємодії.

Таким чином, теоретичний розділ створює основу для розроблення моделі психологічної профілактики та корекції конфліктної поведінки у підлітковому віці, що буде реалізовано в наступних розділах магістерської роботи.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

2.1. Організація та методика проведення емпіричного дослідження

Метою емпіричного етапу дослідження стало виявлення психологічних особливостей конфліктної поведінки підлітків, визначення її структурних компонентів, рівнів прояву та чинників, що зумовлюють схильність до конфліктних форм взаємодії. Дослідження також мало на меті обґрунтувати необхідність подальшої розробки психокорекційної програми, спрямованої на формування конструктивних стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях.

Емпіричне дослідження проводилося у два етапи протягом навчального року.

На *першому етапі (констатувальному)* здійснювався добір діагностичного інструментарію, визначення вибірки досліджуваних, організація дослідницької роботи у навчальному середовищі. Метою цього етапу було виявлення рівня сформованості конфліктної поведінки, емоційного стану та індивідуально-психологічних характеристик підлітків.

На *другому етапі (аналітичному)* проводилася обробка та узагальнення результатів, встановлення взаємозв'язків між показниками різних методик, формулювання висновків щодо психологічних чинників конфліктної поведінки.

Характеристика вибірки. У дослідженні брали участь учні школи 122 у кількості 40 осіб, з яких 16 – хлопців та 24 – дівчат, віком 14-15 років.

Для виявлення конфліктної поведінки в підлітковому віці було застосовано наступні методики:

Тест «Стратегії поведінки у конфліктній ситуації» К. Томаса (адаптація Н.В. Гришиної). Методика спрямована на виявлення індивідуальних стратегій реагування особистості у конфліктних ситуаціях. Діагностуються п'ять основних стилів поведінки: суперництво, співробітництво, компроміс,

уникнення та пристосування. Результати дозволяють оцінити, який тип поведінки є домінуючим у досліджуваного та наскільки гнучко він здатен змінювати стратегії залежно від ситуації.

Методика діагностики стійкості до конфліктів (М. Рібакова). Призначена для визначення рівня психологічної стійкості особистості до конфліктних ситуацій. Дозволяє оцінити такі параметри, як емоційна врівноваженість, здатність контролювати поведінку, рівень агресивності та схильність до конструктивного розв'язання суперечностей. За сумарними балами визначаються низький, середній і високий рівні стійкості до конфліктів.

Методика діагностики поведінкового стилю в конфліктній ситуації (І. Ладанов). Мета методики — дослідити, яким чином людина проявляє себе в ситуаціях міжособистісного конфлікту. Оцінюються параметри асертивності, гнучкості у спілкуванні, готовності до компромісу та вміння аргументовано відстоювати власну позицію. Отримані результати допомагають виявити схильність до конструктивного чи деструктивного стилю поведінки.

Характерологічний опитувальник К. Леонгарда (адаптація Шмішека). Дозволяє визначити типи акцентуацій характеру — виражені індивідуально-психологічні особливості, що впливають на поведінку особистості в конфліктних ситуаціях. За результатами опитування можна простежити, які акцентуації (гіпертимність, збудливість, демонстративність, педантичність тощо) підсилюють схильність до конфліктності або, навпаки, сприяють її уникненню.

Методика діагностики самооцінки психічних станів (Г. Айзенк) Спрямована на вивчення емоційного стану особистості за чотирма основними шкалами: тривожність, фрустрація, агресивність і ригідність. Отримані показники відображають рівень емоційної напруги, схильність до афективних реакцій та загальну психоемоційну стабільність досліджуваного.

Методика вивчення згуртованості групи (В. Козлов) Використовується для діагностики соціально-психологічного клімату та рівня згуртованості підліткового колективу. Дає можливість визначити ступінь взаємної симпатії,

емоційної залученості членів групи, рівень довіри та спільності цілей. Ці показники дозволяють оцінити соціальний контекст, у якому формується поведінка підлітків.

Діагностування здійснювалося індивідуально та у малих групах у комфортних умовах, що забезпечували довіру й відкритість респондентів. Тривалість обстеження однієї групи становила близько 90 хвилин. Інструкції до тестів надавалися у стандартизованій формі, відповіді учасників фіксувалися у відповідних бланках.

Після збору даних результати оброблялися у кілька етапів
первинне підрахування балів за кожною методикою;
переведення сирих показників у стандартні оцінки;
порівняльний аналіз за статевими та віковими критеріями
статистична перевірка взаємозв'язків між показниками.

Для кількісного аналізу отриманих результатів використовувалися методи математичної статистики:

обчислення середніх арифметичних значень (M), стандартних відхилень (σ)

визначення відсоткового розподілу результатів;
застосування t-критерію Стьюдента для перевірки достовірності відмінностей між групами;

проведення кореляційного аналізу (r-Пірсона) для виявлення зв'язків між окремими показниками

Обробка даних здійснювалася за допомогою програмного пакета SPSS та Microsoft Excel. Графічна інтерпретація результатів (діаграми, гістограми, таблиці) використовувалася для наочного представлення структури конфліктної поведінки та її взаємозв'язків з емоційними й характерологічними особливостями підлітків.

Проведене емпіричне дослідження створило передумови для визначення основних тенденцій у виявах конфліктної поведінки підлітків і виявлення чинників, які її зумовлюють. Отримані результати стали базою для подальшої

розробки програми психологічної профілактики та корекції конфліктної поведінки, що буде представлено у наступному розділі.

2.2. Аналіз результатів, що відображають конфліктну поведінку підлітків у загальноосвітньому навчальному закладі

У емпіричному дослідженні нами використані психодіагностичні методики що відображають конфліктну поведінку підлітків.

На цьому рівні конфлікт вивчається через напруженість у взаєминах, схильність до агресивної поведінки різних осіб, наявність мікрогрупи з негативною спрямованістю.

Дослідження стилів поводження у конфлікті (К. Томаса).

Аналіз отриманих результатів дозволяє оцінити ступінь вираженості у обстежуваного індивіда тенденцій до прояву в конфліктних ситуаціях відповідних форм поведінки. Відповідно до результатів, отриманих в ході дослідження, всі дані по стилям поведінки у конфліктних ситуаціях серед членів навчального колективу були усереднені та указані в табл. 2.1.

Таблиця 2.1.

Середні значення показників стратегій поведінки підлітків в конфліктних ситуаціях

Стратегії поведінки	Показники у %
Суперництво	19,2
Співробітництво	15,8
Компроміс	26,9
Уникнення	20,5
Пристосування	17,3

Серед досліджуваних членів колективу найбільш характерним стилем поведінки в конфліктній ситуації є компроміс (26,9% респондентів). Такі індивіди готові до деякої міри поступитися власними інтересами, якщо інша сторона, що бере участь у конфлікті, іде на те ж. Для досягнення компромісу

обидві сторони прибігають до взаємних поступок, але намагаються не жертвувати головним. Ведеться торг, взаємний обмін. У результаті досягається тимчасова угода, але причини конфлікту не усуваються, обидві сторони залишаються незадоволеними прийнятим загальним рішенням.

Такий стиль поведінки у конфлікті як уникнення спостерігався у (20,5% респондентів), який характеризує пасивну поведінку респондентів у конфлікті, для досліджуваних характерним є ухилення від вирішення конфліктів, не відстоювання своїх інтересів, немає прагнення до співробітництва з іншими з метою вирішення конфлікту.

За даними таблиці 2.1, будемо діаграму рисунок 2.1.

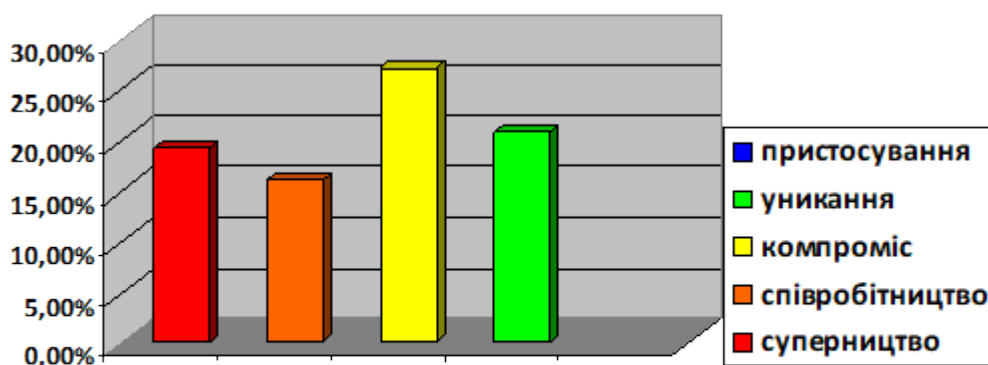

Рис. 2.1. Стилів поведінки в конфлікті

Крім того для членів навчального колективу характерні також такі стилі поведінки у конфлікті як суперництво (19,2 % осіб), що характеризується активним захистом власних інтересів без урахування інтересів інших, такі досліджувані активні, воліють вирішувати конфлікти власними силами. Не прагне до співробітництва та діалогу з навколишніми. На першому місці для них - власні цілі. Використовуючи вольові якості, вони примушують інших приймати необхідні для них рішення; у 17,3 % респондентів - пристосування та у 15,8 % респондентів– співробітництво.

За цими даними можемо побудувати діаграму співвідношення типів конфліктів рисунок 2.2.цілеспрямовані,

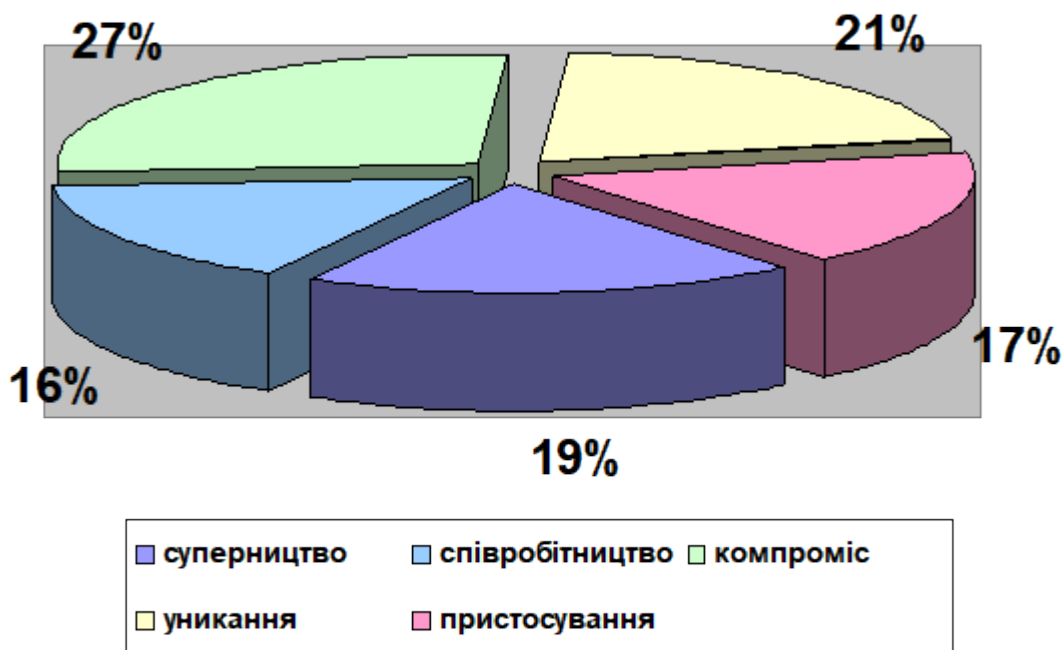

Рис.2.2. Співвідношення типів конфліктів

Таким чином, у всіх досліджуваних спостерігаємо різноманітні стилі поведінки в конфлікті, найбільш характерними є компромісний стиль (26,9 %) та стиль уникання (20,5 %), при яких причини конфлікту не усуваються, обидві сторони залишаються незадоволеними прийнятим загальним рішенням та характеризує пасивну поведінку респондентів у конфлікті, для досліджуваних характерним є ухилення від вирішення конфліктів, не відстоювання своїх інтересів.

- Суперництво (19,2%) характеризується активним захистом власних інтересів без урахування інтересів інших, такі досліджувані активні, цілеспрямовані, воліють вирішувати конфлікти власними силами. Такі досліджувані не прагнуть до співробітництва та діалогу з навколишніми. На першому місці для них - власні цілі. Використовуючи вольові якості, вони примушують інших приймати необхідні для них рішення

- Співробітництво (15,8%) та пристосування (17,3%) такі досліджувані не намагаються відстоювати власні цілі, або ж не забуває про свої інтереси, але при цьому враховує й інтереси іншої сторони. Для вирішення

конфлікту така людина прибігає сама і стимулює інших людей до пошуку щирих причин розбіжностей, з'ясуванню цілей всіх учасників конфлікту, спільному виробленню рішення, що задовольняє всіх.

Аналіз експрес-діагностики стійкості до конфліктів М.Рибакової

Результати які ми отримали наведені на Рис 2.3.

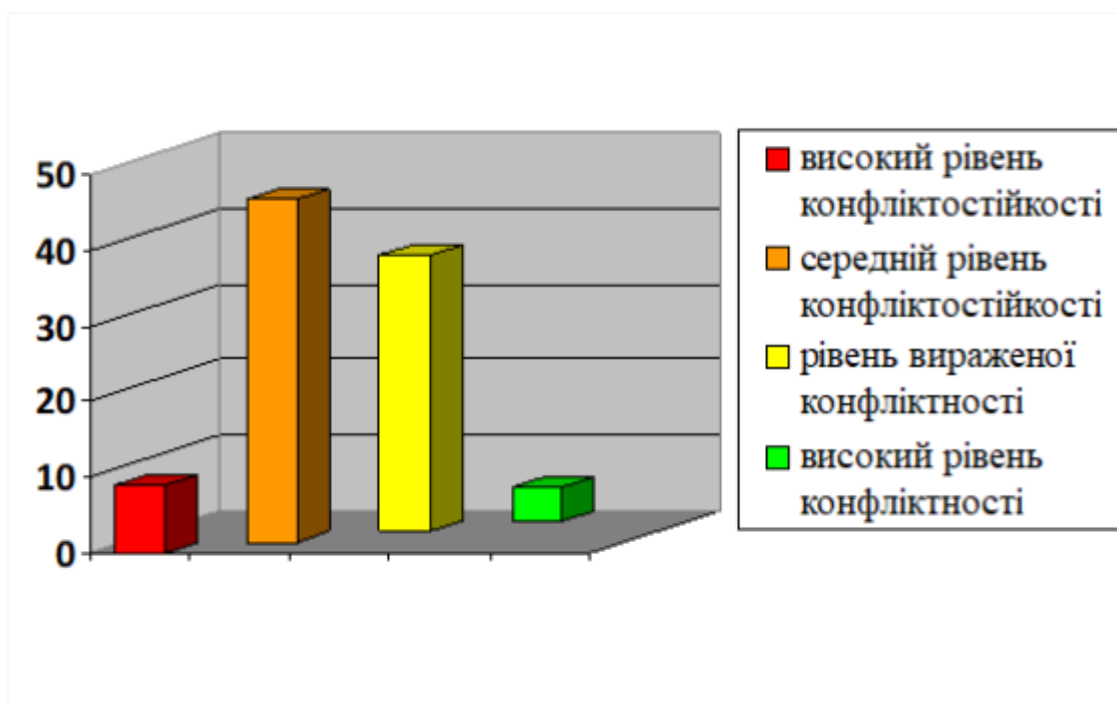

Рис. 2.3. Рівні конфліктостійкості та конфліктності

В групі учнів спостерігаються всі рівні конфліктостійкості, серед яких майже однаковий рівень мають середній рівень конфліктостійкості (40 %), що свідчить про орієнтацію особи на компроміс, прагненні уникати конфлікту та рівень вираженої конфліктності (35 %), високий рівень конфліктостійкості - 9 % респондентів та високий рівень конфліктності - 5 % респондентів.

Таким чином за даними можемо побудувати діаграму співвідношення рівнів конфліктостійкості та конфліктності рисунок рисунок 2.4.

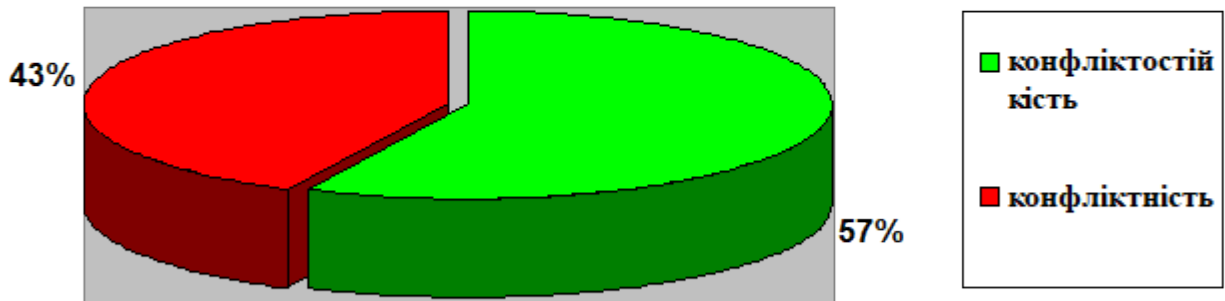

Рис. 2.4. Співвідношення рівнів конфліктності та конфліктостійкості

Серед старшокласників мають незначну перевагу 14% респондентів з перевагою компромісу які прагнуть уникати конфлікту.

Методика діагностики поведінкового стилю в конфліктній ситуації

I. Ладана. Стиль поведінки оцінюється за п'ятьма стратегіями: жорсткий стиль поведінки, стиль примирення, компромісний, м'який, уникаючий. Результати дослідження указані на табл. 2.4.

Таблиця 2. 4.

Середні значення показників поведінкового стилю підлітків в конфліктних ситуаціях

Стилі поведінки	Показники у %
жорсткий стиль поведінки	14,2
стиль примирення	47,6
компромісний стиль	28,5
м'який стиль	4,7
уникаючий стиль	4,7

В групі переважає стиль примирення (47,6%). Це стиль поведінки орієнтований на "згладжування кутів" з урахуванням того, що завжди можна

домовитися, на пошук альтернативи і рішення, яке здатне задовольнити обидві сторони.

Одним з ведучих стилей є й компромісний (28,5%). У учнів з таким стилем з самого початку розбіжності простежується установка на компроміс.

Такий стиль поведінки у конфлікті як жорсткий спостерігався у (14,2 % респондентів), який характеризує таких людей, що до останнього стоять на своєму, захищаючи свою позицію, і щоб то не було намагаються виграти. Упевнені, що завжди праві.

Такі стилі як уникаючий та м'який мають лише по 4,7 % кожний. За даними таблиці будуємо Рисунок 2.5.

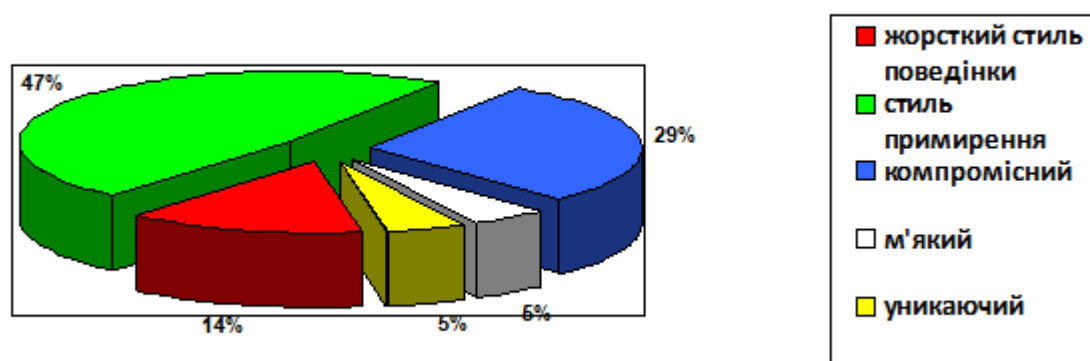

Рис. 2.5. Результати дослідження за методикою діагностики поведінкового стилю в конфліктній ситуації.

Крім особливостей конфліктної поведінки ми дослідили й характерологічні особливості за методикою Леонгарда – визначення характерологічних особливостей

Отримані дані за опитувальником К. Леонгарда на Рис 2.6.

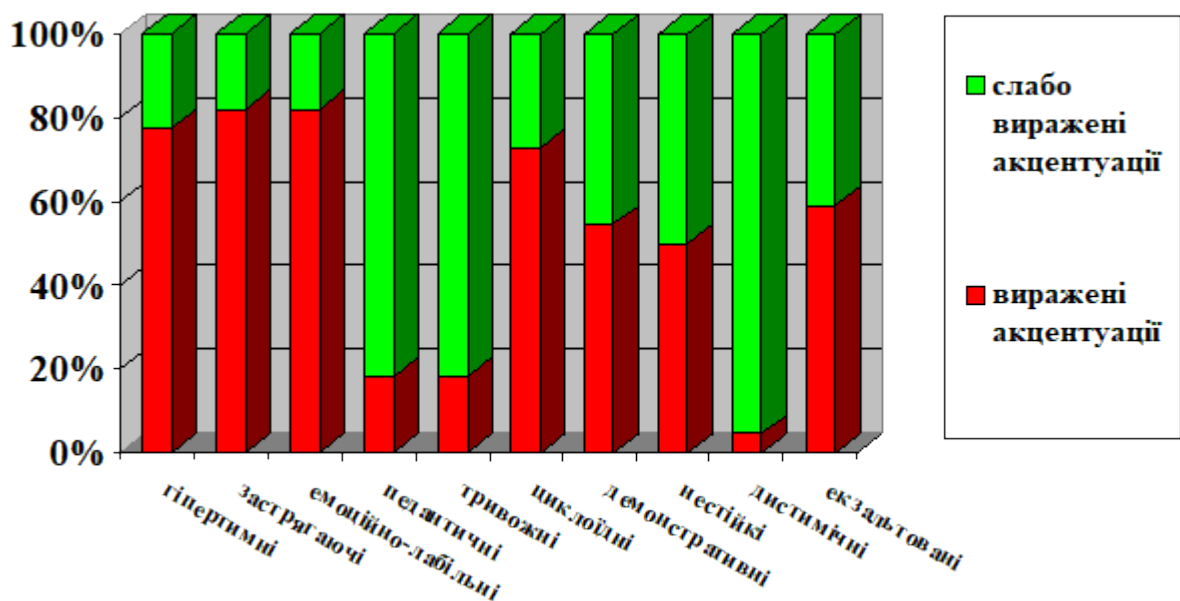

Рис. 2.6. Співвідношення ступіні вираженості акцентуацій по шкалам

В групі учнів найбільш вираженими є акцентуації за такими шкалами як застрагаючі (80 %), емоційно-лабільні (80 %) та гіпертимні (75 %), що означає наявність у даної групи обстежуваних наступних рис: висока стійкість афекту, тривалість емоційного відгуку, переживань. Зневага особистих інтересів і гідності, як правило, довго не забувається і ніколи просто не прощається. У зв'язку з цим, оточення часто характеризує їх як злопам'ятних і мстивих людей. До цього є підстави: переживання афекту часто поєднується з фантазуванням, виношуванням плану відповіді кривдникові, помсті. Хвороблива образливість цих людей, як правило, добре помітна. Їх також можна назвати чутливими, але в поєднанні і в контексті вищесказаного.

Щодо емоційно-лабільних особистостей, їм характерна висока чутливість і глибокі реакції в області тонких емоцій. Характерні доброта, задушевність, емоційна чуйність, високо розвинена емпатія. Усі ці особливості, як правило, добре видно і постійно проявляються в зовнішніх реакціях особи в різних ситуаціях. Характерною особливістю є підвищена слізливість ("очі на мокрому місці"). Для гіпертимів - піднесений настрій, жадання діяльності, балакучість, жвавість мислення і виникнення ідей по ходу бесіди, але за даними (А.Е. Личко), гіпертимний тип входить в п'ятірку найбільш "ризикованих" з точки

зору делінквентності. Разом з близьким йому нестійким типом, він міцно займає лідируюче положення за цим критерієм.

Поведінка гіпертимів обумовлена не стільки чітко вираженими установками, скільки легковажністю, гіперактивністю, реакцією групування і схильністю до ризику.

Також високі показники діагностуються за шкалою циклоїдні. Для них характерні почергові зміни станів енергійності та пригніченості.

Результати тестування за методикою діагностики самооцінки психічних станів (по Г. Айзенку) наведені у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Результати тестування за методикою діагностики самооцінки психічних станів (по Г. Айзенку)

	тривога	фрустрація	агресія	ригідність
0-7 балів (низьки)	4,7	65,8	23,5	4,7
8-14 балів (середні)	51,7	28,2	51,7	56,4
15-20 балів (високі)	37,6	4,7	18,8	37,6

Як бачимо 65,8% респондентів мають низький рівень фрустрації, психологічний стан зростаючого емоційно-вольового напруження, що виникає в конфліктній ситуації.

Також, діагностується середній рівень тривожності (51,7%) та ригідності (56,4 %).

При дослідження вираженості рівнів тривоги, фрустрації, агресії та ригідності звертають на себе увагу відсутність високих показників за шкалою ригідності та тривожності, лише незначна кількість респондентів проявляють агресію – (18,8%) та мають виражену фрустрацію – (4,76 %).

За отриманими даними, в групі переважають особи з високою самооцінкою, впевнені в собі, з незначними проявами агресії та вираженої фрустрації, переважає середній та низький рівень тривожності та ригідності.

Для наочності наведемо Рис. 2.6. та Рис. 2.7.

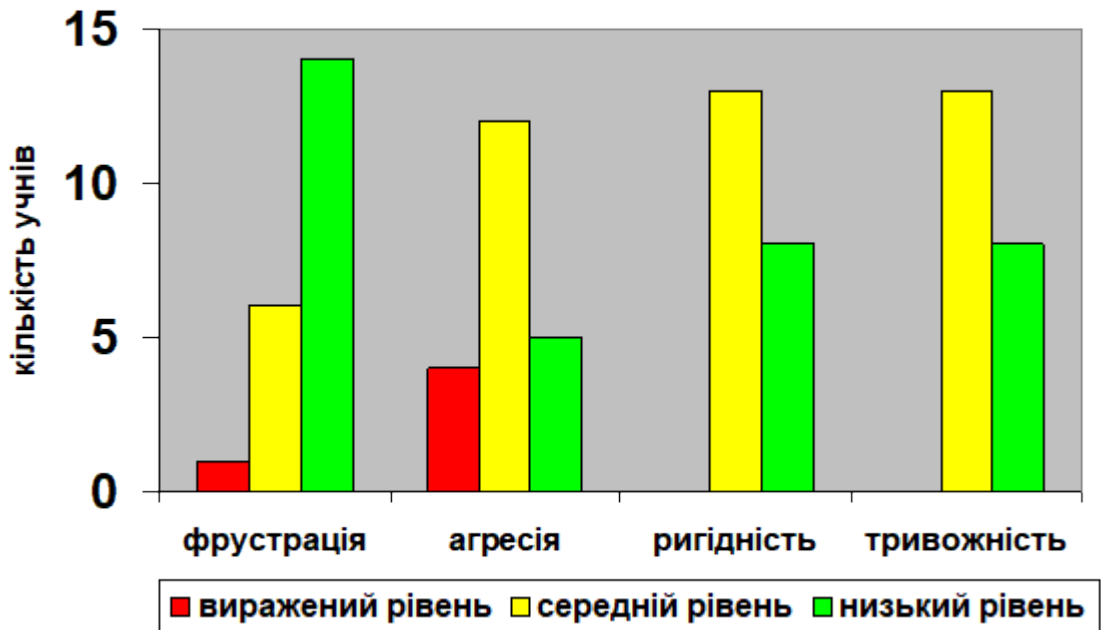

Рис. 2.7. Результати тестування за опитувальником Айзенка

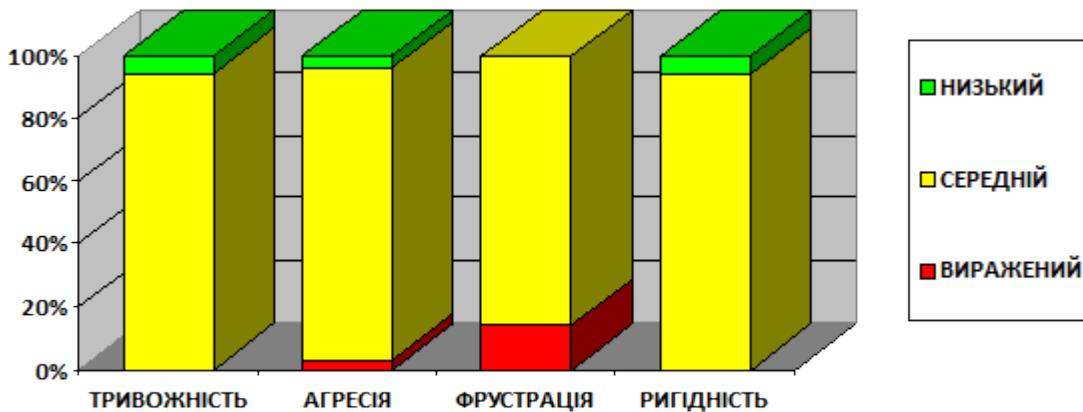

Рис 2.8. Рівні вираженості тривоги, агресії, фрустрації та ригідності

Також розглянемо співвідношення станів фрустрації, тривоги, агресії та ригідності в діаграмі враховуємо тільки високий рівень агресивності, тривожності, фрустрації і ригідності, так як самий високий рівень пов'язаний з конфліктністю поведінки особистості і використанням його у конфліктних стилях спілкування рисунок 2.8 .

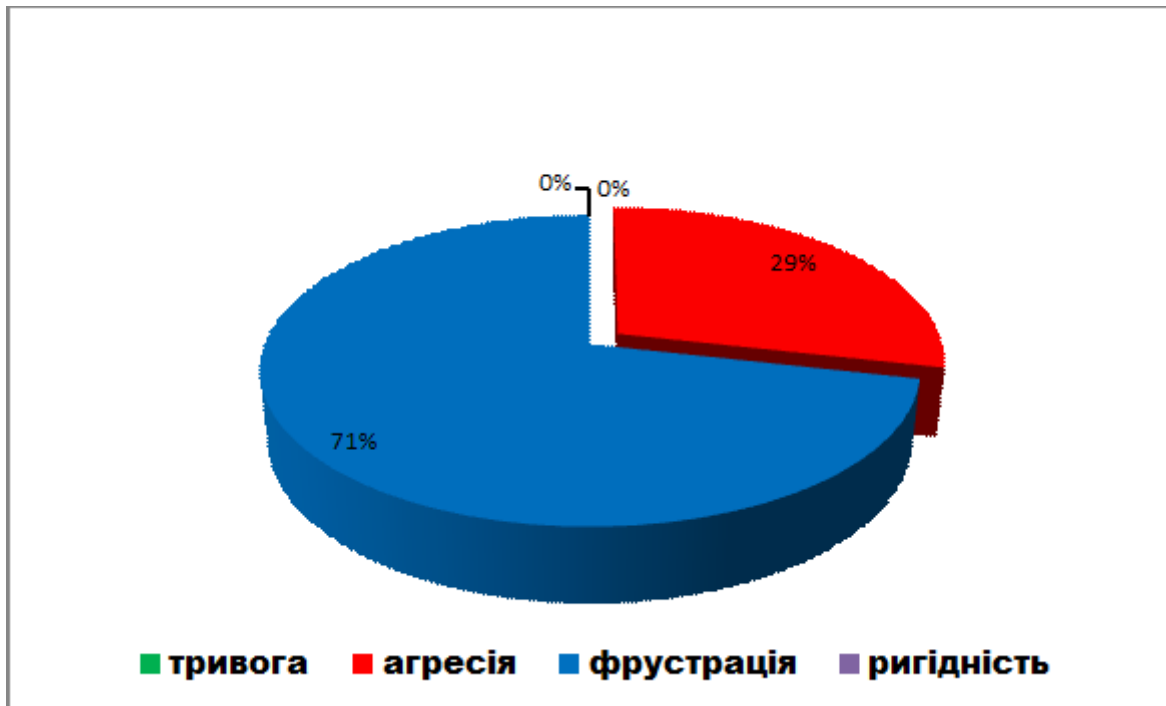

Рис. 2.9. Співвідношення високих рівнів агресії та фрустрації

Також можемо зробити висновок, що в даному колективі учнів велику роль в конфліктних ситуаціях відіграє роль фрустрація, яка показує ступінь низької самооцінки, низької стійкості до невдач, остерігання конфліктів і відкритих суперечок та агресія.

2.3. Висновки за результатами емпіричного дослідження

Емпіричне дослідження, проведене серед підлітків віком 13–15 років, дозволило виявити психологічні особливості конфліктної поведінки, її провідні стилі, рівні конфліктостійкості, характерологічні й емоційні чинники, а також взаємозв'язки між цими показниками.

Аналіз стратегій поведінки у конфлікті (за К. Томасом) показав, що найбільш типовими для підлітків є компромісний (26,9%) та уникаючий (20,5%) стилі. Це свідчить про прагнення більшості учнів уникати відкритої конфронтації, підтримувати поверхневу соціальну гармонію, часто ціною

невирішених внутрішніх суперечностей. Менш поширеними є стилі суперництва (19,2%), пристосування (17,3%) та співробітництва (15,8%).

За методикою М. Рибаквої встановлено, що більшість досліджуваних мають середній рівень конфліктостійкості (40%), тобто загалом схильні до поміркованої реакції в ситуаціях напруженості, водночас зберігають емоційну чутливість і потребу в самоствердженні. Високий рівень конфліктостійкості спостерігається лише у 9% учнів, тоді як підвищену конфліктність проявляють 35% респондентів.

Результати дослідження поведінкових стилів (за І. Ладановим) підтвердили, що більшість підлітків обирають стиль примирення (47,6%) та компроміс (28,5%), що узгоджується з даними тесту Томаса. Це підкреслює схильність респондентів до емоційного самозбереження і бажання зберегти позитивні стосунки у групі.

За даними опитувальника К. Леонгарда (адаптація Шмішека) у більшості досліджуваних виявлено акцентуації застрягаючого (80%), емоційно-лабільного (80%) та гіпертимного (75%) типів, що зумовлює підвищену збудливість, імпульсивність, глибину емоційних переживань, а також потребу у лідерстві та визнанні. Саме ці риси виявляють найбільший зв'язок із конфліктною поведінкою.

Результати за методикою Г. Айзенка свідчать про переважання середнього рівня тривожності (51,7%), ригідності (56,4%), низького рівня фрустрації (65,8%) та помірних показників агресивності (23,5%). Загалом група характеризується емоційною врівноваженістю та відносною психологічною стабільністю. Високі показники агресивності (18,8%) виявлено у невеликій частині підлітків, що потребують додаткової уваги з боку психолога.

Результати дослідження згуртованості колективу (за В. Козловим) показали, що більшість групи характеризується середнім рівнем згуртованості, що сприяє помірному прояву конфліктності. В окремих підгрупах виявлено мікроклімат із недостатньою емоційною підтримкою, що посилює ймовірність міжособистісних конфліктів.

Для встановлення взаємозв'язків між основними психологічними показниками було проведено кореляційний аналіз (за коефіцієнтом Пірсона).

До аналізу залучено такі змінні:

- рівень агресивності (А),
- рівень тривожності (Тр),
- рівень конфліктостійкості (КС),
- стилі поведінки у конфлікті за К. Томасом (Суперництво, Компроміс, Співробітництво, Уникнення, Пристосування),
- типи акцентуацій характеру за К. Леонгардом (гіпертимний, застрягаючий, емоційно-лабільний),
- рівень згуртованості колективу (ЗГ).

Кореляційний аналіз виявив такі статистично значущі зв'язки ($p < 0,05$):

- між агресивністю та суперництвом — $r = 0,61$,
- між тривожністю та уникненням — $r = 0,48$,
- між емоційною лабільністю та співробітництвом — $r = -0,52$,
- між конфліктостійкістю та компромісом — $r = 0,44$,
- між застрягаючим типом акцентуації та агресивністю — $r = 0,57$,
- між згуртованістю групи та тривожністю — $r = -0,46$.

Матриця кореляційних зв'язків між основними показниками конфліктної поведінки підлітків

Показники	Агресивність	Тривожність	Конфліктостійкість	Компроміс	Уникнення	Суперництво	Співробітництво	Застрягаючий тип	Емоційно-лабільний	Згуртованість
Агресивність	1,00	0,22	-0,36	- 0,28	0,19	0,61	-0,41	0,57	0,25	-0,32
Тривожність	0,22	1,00	-0,42	0,18	0,48	0,26	-0,38	0,31	0,44	-0,46
Конфліктостійкість	- 0,36	- 0,42	1,00	0,44	- 0,31	- 0,47	0,32	-0,26	- 0,33	0,39

Компроміс	– 0,28	0,18	0,44	1,00	0,15	– 0,21	0,36	–0,17	0,23	0,32
Уникнення	0,19	0,48	–0,31	0,15	1,00	0,12	–0,26	0,28	0,37	–0,22
Суперництво	0,61	0,26	–0,47	– 0,21	0,12	1,00	–0,49	0,46	– 0,27	–0,34
Співробітництво	– 0,41	– 0,38	0,32	0,36	– 0,26	– 0,49	1,00	–0,33	– 0,52	0,42
Застрагаючий тип	0,57	0,31	–0,26	– 0,17	0,28	0,46	–0,33	1,00	0,48	–0,37
Емоційно- лабільний тип	0,25	0,44	–0,33	0,23	0,37	– 0,27	–0,52	0,48	1,00	–0,29
Згуртованість	– 0,32	– 0,46	0,39	0,32	– 0,22	– 0,34	0,42	–0,37	– 0,29	1,00

Примітка: жирним шрифтом виділені статистично значущі кореляції ($p < 0,05$).

Як показує матриця, найбільш вираженими є прямі зв'язки між агресивністю та суперництвом, тривожністю та уникненням, застрагаючим типом акцентуації й агресією. Обернені кореляції виявлено між емоційною лабільністю та співробітництвом, а також між згуртованістю групи та тривожністю. Підлітки з високим рівнем агресивності, як правило, обирають суперницьку стратегію поведінки, що підвищує ризик міжособистісних конфліктів. Підвищена тривожність зумовлює схильність до уникнення конфліктів і зниження соціальної активності. Висока згуртованість колективу сприяє зниженню тривожності та формує атмосферу психологічної безпеки. Компромісна стратегія корелює з підвищеною конфліктостійкістю, що свідчить про її адаптивність і потенціал для розвитку конструктивної поведінки.

Кореляційний аналіз підтвердив, що поведінкові стратегії підлітків у конфліктних ситуаціях тісно пов'язані з емоційними станами, характерологічними особливостями та соціально-психологічними характеристиками групи. Це свідчить про необхідність комплексного підходу

до профілактики та корекції конфліктної поведінки, який включає роботу не лише з індивідуальними рисами, а й із груповими взаєминами.

Висновки до другого розділу

У ході емпіричного дослідження виявлено психологічні особливості конфліктної поведінки підлітків та чинники, що впливають на її прояви. Результати свідчать, що для більшості учнів характерними є компромісний і примирювальний стилі поведінки, які забезпечують тимчасове зниження напруження, проте не завжди сприяють конструктивному вирішенню конфліктів.

Близько третини підлітків демонструють підвищену конфліктність та схильність до суперництва, що пов'язано з високим рівнем агресивності й застрягаючими рисами характеру. Водночас значна частина респондентів має середній рівень конфліктостійкості, що відображає прагнення уникати відкритих протистоянь і підтримувати соціальну рівновагу.

Кореляційний аналіз підтвердив наявність взаємозв'язків між емоційною сферою, характерологічними особливостями та вибором стилів поведінки у конфлікті. Зокрема, агресивність позитивно корелює із суперництвом, тривожність — з униканням, а конфліктостійкість — з компромісом. Висока згуртованість групи знижує рівень тривожності та конфліктності.

Отримані дані свідчать, що конфліктна поведінка підлітків має ситуативний, але керований характер, і може бути змінена шляхом цілеспрямованого психологічного впливу. Це визначає необхідність розроблення та впровадження психопрофілактичних і психокорекційних заходів, спрямованих на розвиток емоційної саморегуляції, комунікативної компетентності та формування конструктивних стратегій поведінки.

РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ТА КОРЕКЦІЯ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

3.1. Теоретико-методичні засади психокорекційної роботи з підлітками

Психокорекційна робота з підлітками, схильними до конфліктної поведінки, є складним і багаторівневим процесом, спрямованим на зміну неадаптивних моделей реагування, розвиток навичок саморегуляції, формування соціальної компетентності та підвищення здатності до конструктивного спілкування. У підлітковому віці такі програми набувають особливої актуальності, оскільки саме в цей період інтенсивно формуються морально-вольові якості, система цінностей, з'являється прагнення до самоствердження, що часто супроводжується емоційною нестійкістю і внутрішніми суперечностями.

Психокорекційна практика ґрунтується на сукупності підходів, які пояснюють природу конфліктної поведінки і визначають ефективні напрями впливу:

1. *Психоаналітичний підхід* (З. Фрейд, А. Адлер, К. Хорні). Відповідно до нього, конфліктна поведінка є проявом внутрішніх несвідомих суперечностей, нерозв'язаних внутрішніх конфліктів між “Я”, “Воно” і “Над-Я”. Корекційна робота в цьому випадку передбачає усвідомлення підлітком власних емоцій, мотивів, витіснених переживань та їх безпечно відреагування.

2. *Гуманістичний підхід* (К. Роджерс, А. Маслоу). Основна ідея — створення умов для особистісного зростання і самоактуалізації. Гуманістична корекція орієнтується на безумовне прийняття підлітка, розвиток самоповаги, емпатії, здатності до відкритого діалогу. Психолог виступає не як контролююча фігура, а як партнер, фасилітатор процесу самопізнання.

3. *Когнітивно-поведінковий підхід* (А. Бек, А. Елліс). Вважає, що поведінкові реакції людини залежать від системи її переконань і способу інтерпретації подій. У рамках цього підходу психокорекція спрямована на

виявлення нераціональних думок (“усі проти мене”, “я завжди маю бути правим”), їх заміну на конструктивні переконання і формування навичок ефективного спілкування.

4. *Соціально-психологічний підхід* (К. Левін, Д. Майєрс, Л. Орбан-Лембрик). Конфліктна поведінка розглядається як результат неузгодженості соціальних ролей і норм взаємодії. Корекційна робота передбачає навчання навичкам співробітництва, партнерства, самопрезентації та розвитку соціальної відповідальності.

5. *Акмеологічний та особистісно-орієнтований підходи*. Вони акцентують увагу на розвитку потенційних можливостей особистості, формуванні позитивного “Я-образу” і внутрішньої мотивації до змін. Головне завдання — не просто знизити конфліктність, а сприяти гармонійному становленню особистості підлітка.

Метою психокорекційної діяльності з підлітками є зниження рівня конфліктності поведінки через розвиток емоційної саморегуляції, підвищення самооцінки, формування адекватних стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях та удосконалення комунікативної культури.

Основні завдання психокорекційної роботи:

- допомогти підлітку усвідомити власні емоційні реакції і причини конфліктів;
- навчити способів контролю негативних емоцій (злість, образа, ревності, страх);
- розвивати навички асертивної (впевненої, але не агресивної) поведінки;
- навчити конструктивних способів розв’язання конфліктів;
- підвищити рівень згуртованості та взаєморозуміння у групі.

Принципи психокорекційної діяльності:

1. Принцип особистісної орієнтації. Кожен учасник розглядається як унікальна особистість зі своїм досвідом і потребами; завдання психолога — допомогти йому усвідомити і скоригувати власні способи взаємодії.

2. Принцип активності. Ефективність корекційної роботи залежить від активної участі підлітка у процесі самопізнання, рефлексії та міжособистісної взаємодії.

3. Принцип діалогічності. Робота базується на відкритому діалозі, у якому підліток має можливість вільно висловлювати власні думки, переживання, оцінки.

4. Принцип довіри і безпеки. Психолог створює атмосферу емоційної підтримки, де виключено осуд і критика. Це необхідна умова для щирості і саморозкриття.

5. Принцип комплексності. Психокорекційна робота поєднує індивідуальні, групові, ігрові, арт-терапевтичні та тренінгові методи.

6. Принцип вікової доцільності. Вправи і техніки відповідають психологічним особливостям підліткового віку — потребі у самостійності, спілкуванні, емоційній насиченості та позитивному визнанні.

7. Принцип зворотного зв'язку. Регулярна рефлексія дозволяє відстежувати зміни у самосвідомості, емоційному стані та поведінкових реакціях учасників.

Форми психокорекційного впливу поділяються на індивідуальні та групові.

- *Індивідуальна робота* передбачає консультування, бесіди, ведення щоденника емоцій, складання «карти конфліктів».

- *Групова робота* здійснюється у формі тренінгів, рольових ігор, групових дискусій, які сприяють розвитку соціальної компетентності та згуртованості.

Основні методи:

- когнітивно-поведінкові (аналіз неадекватних переконань, заміна їх на конструктивні);
- соціально-психологічні тренінги (розвиток комунікативних навичок, співробітництва, емпатії);

- арт-терапія (малювання емоцій, створення колажів “Мій настрій”, музикотерапія);
- психогімнастика (вправи на вираження почуттів через міміку, пози, рухи);
- рольові ігри (“Конфлікт у класі”, “Суперечка друзів”, “Дві сторони однієї ситуації”);
- метод позитивного підкріплення (зміцнення успішних форм поведінки через підтримку, схвалення, похвалу).

Засоби психокорекційної роботи:

- друковані матеріали для самоаналізу (щоденник емоцій, опитувальники, анкети);
- тематичні відео і презентації;
- арт-матеріали (кольоровий папір, фарби, пластилін);
- музичний супровід для релаксації;
- інтерактивні методи (“мозковий штурм”, “асоціативний ланцюг”, “сенкан”).

Психолог виступає не як «контролер поведінки», а як партнер і фасилітатор, який допомагає підлітку зрозуміти себе, власні мотиви та емоції. У роботі важливо підтримувати рівність позицій, уникати оцінних суджень, використовувати техніки “Я–повідомлень” (“Я відчуваю...”, “Мені здається...”), що сприяє довірі та відкритості.

Комунікація має бути емоційно позитивною, із використанням невербальної підтримки (посмішка, кивок, уважний погляд). Підліток повинен відчувати, що його приймають і розуміють, навіть якщо його поведінка потребує корекції.

Важливою умовою є залучення батьків та педагогів, адже без підтримки дорослого середовища результати психокорекційної роботи не матимуть довготривалого ефекту. З ними проводяться консультації, обговорення результатів, рекомендації щодо зниження конфліктності у взаєминах

Критерії ефективності психокорекційної роботи

1. Зниження рівня емоційної напруги, агресивності, тривожності.
2. Підвищення здатності до самоконтролю і саморегуляції.
3. Розвиток емпатії, здатності розуміти почуття та позиції інших.
4. Зростання соціальної активності, готовності до співпраці.
5. Формування навичок конструктивного вирішення конфліктів.
6. Покращення психологічного клімату у групі.

Отже, психокорекційна робота з підлітками ґрунтується на цілісному підході до особистості, що поєднує когнітивний, емоційний і поведінковий рівні впливу. Її результатом має стати гармонізація внутрішнього світу підлітка, розвиток навичок саморегуляції, комунікативної культури та конструктивного способу реагування у конфліктних ситуаціях.

3.2. Розробка та впровадження програми профілактики і корекції конфліктної поведінки у підлітків

Розробка програми профілактики та корекції конфліктної поведінки ґрунтувалася на результатах емпіричного дослідження, яке засвідчило, що більшість підлітків обирають компромісний або унікальний стиль поведінки у конфлікті, виявляють середній рівень конфліктостійкості, помірну агресивність та емоційну нестійкість. Ці особливості свідчать про необхідність цілеспрямованої психологічної роботи, спрямованої на формування конструктивних стратегій взаємодії, розвиток емоційної регуляції та підвищення здатності до співробітництва.

Мета програми

Сприяти розвитку у підлітків конструктивних стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях, зниженню рівня агресивності та емоційної напруженості, формуванню навичок ефективного спілкування та підвищенню рівня конфліктостійкості.

Завдання програми

1. Розвивати усвідомлення власних емоційних станів і поведінкових реакцій у конфліктних ситуаціях.
2. Формувати навички контролю емоцій і керування імпульсивними діями.
3. Ознайомити підлітків із різними стилями поведінки у конфлікті та їх наслідками.
4. Розвивати навички ефективного спілкування, слухання, вираження власної позиції без агресії.
5. Формувати позитивну самооцінку, упевненість, почуття власної гідності.
6. Підвищити рівень згуртованості групи, формувати атмосферу взаємоповаги.

Принципи побудови програми

- Добровільна участь (учні залучаються без примусу).
- Емоційна безпека (створення атмосфери довіри й підтримки).
- Активність і саморозвиток (учасники виступають співавторами власних змін).
- Врахування вікових особливостей (акцент на ігрові, комунікативні, рефлексивні форми).
- Зворотний зв'язок (постійне обговорення почуттів, вражень, нових усвідомлень).
- Комплексність (поєднання емоційного, когнітивного, поведінкового та соціального впливів).

Структура програми

Програма складається з трьох етапів і включає 10 занять тривалістю 60 хвилин.

Робота проводиться у групі з 10–12 підлітків віком 13–15 років.

I етап — Діагностично-мотиваційний (1–2 заняття)

Мета: створення довірливої атмосфери, виявлення первинного рівня конфліктності та мотивації до змін.

Зміст і вправи:

1. Вправа «Знайомство через символ» — кожен учасник обирає предмет, який його символізує, та коротко пояснює вибір.
2. Вправа «Павутинка» — формування групової єдності (учасники передають клубок ниток, називаючи спільні риси).
3. Міні-лекція «Що таке конфлікт?» — коротке обговорення, приклади з життя підлітків.
4. Анкетування: “Мій тип поведінки в конфлікті” (спрощений варіант тесту Томаса).
5. Групова рефлексія: “Я у конфлікті: хто я — ініціатор, посередник чи спостерігач?”

Очікувані результати: створення доброзичливої атмосфери, первинна самодіагностика, формування мотивації до участі.

II етап — Корекційно-розвивальний (3–8 заняття)

Мета: формування навичок конструктивної поведінки у конфліктних ситуаціях, розвиток емоційної саморегуляції та комунікативної компетентності.

Заняття 3. «Мої емоції і я»

- Вправа “Емоційний термометр”: учасники відзначають свій настрій на шкалі від -5 до +5.
- Арт-техніка “Малюю свій настрій” — зображення кольором власного емоційного стану.
- Обговорення: “Як я реауюю, коли злюсь?”.
- Міні-тренінг “Стоп-реакція”: навчання контролю імпульсів (зупинка перед відповіддю).

Заняття 4. «Чому ми конфліктуємо?»

- Групове обговорення причин конфліктів між однолітками.
- Вправа “Конфліктна ситуація очима іншого” (розігрування конфлікту від імені двох сторін).
- Рефлексія: “Що я відчував, коли був у ролі опонента?”.

Заняття 5. «Як я поводжуся у конфлікті?»

- Тестова гра “П’ять стратегій поведінки” (за К. Томасом).

- Обговорення кожного стилю, їх переваг і недоліків.
- Рольова гра “Суперечка друзів” — практичне відпрацювання конструктивного діалогу.

Заняття 6. «Мова емоцій та емпатія»

- Вправа “Якби я був на твоєму місці...” — розвиток емпатійного розуміння.
- Гра “Читай обличчя” — визначення емоцій за мімікою.
- Робота в парах: “Слухай і віддзеркалюй” — тренування активного слухання.

Заняття 7. «Конструктивне спілкування»

- Міні-лекція “Я-повідомлення” як спосіб вираження власних почуттів без агресії.
- Практикум “Як висловити незгоду без образи”.
- Вправа “Мости замість стін” — створення метафоричного “мосту” порозуміння.

Заняття 8. «Мистецтво домовлятися»

- Інтерактивна гра “Переговори” — учасники розподіляють ролі та шукають рішення конфлікту.
- Вправа “Три позиції” — аналіз ситуації очима себе, іншого та спостерігача.
- Арт-завдання “Дерево компромісу”: створення колективного плакату з варіантами рішень.

III етап — Рефлексивно-оцінювальний (9–10 заняття)

Мета: усвідомлення особистісних змін, оцінка результатів програми, формування навичок самопідтримки.

Зміст і вправи:

- Повторна діагностика (скорочений варіант методик Томаса та Айзенка).
- Вправа “Моє відкриття про себе” — кожен учасник ділиться власним досвідом.
- Візуалізація “Моє майбутнє без конфліктів”.

- Ритуал завершення “Тепле коло”: взаємні побажання, подяки.

Очікувані результати:

- усвідомлення особистісного прогресу;
- формування позитивної самооцінки;
- готовність застосовувати набуті навички у реальних ситуаціях.

Для визначення динаміки змін використовувалися такі методики:

Тест “Стратегії поведінки у конфлікті” (К. Томас) — виявлення змін у домінуванні стилів поведінки;

Методика стійкості до конфліктів (М. Робакова) — оцінка рівня конфліктостійкості;

Опитувальник Г. Айзенка — визначення рівнів тривожності, фрустрації, агресивності, ригідності;

Спостереження та анкетування учасників — суб’єктивна оцінка атмосфери у групі.

Після завершення тренінгової роботи було проведено повторну діагностику, яка показала позитивну динаміку:

- рівень агресивності знизився у середньому на 12%;
- кількість учасників із високим рівнем конфліктостійкості зросла з 9% до 22%;
- частота вибору співробітництва як стратегії поведінки у конфлікті підвищилась із 15,8% до 28%;
- стиль уникнення зменшився з 20,5% до 12%.

За результатами опитування, учасники зазначили, що:

- легше контролюють емоції під час конфліктів;
- краще розуміють реакції інших;
- навчилися висловлювати незгоду без агресії;
- стали більш впевненими у спілкуванні.

Розроблена та впроваджена програма довела ефективність комплексного підходу до формування конструктивної поведінки у конфліктних ситуаціях. Її реалізація сприяла розвитку емоційної компетентності, самоконтролю, навичок

діалогу, що призвело до покращення міжособистісних стосунків і соціального клімату в учнівських групах. Отже, психокорекційна робота з підлітками має здійснюватися системно, з урахуванням індивідуальних особливостей, групових процесів і соціального контексту, в якому формується особистість.

3.3 Рекомендації педагогам щодо ефективного подолання конфліктної поведінки

Замість того, щоб трансформувати і розв'язувати конфлікти, простіше і краще запобігти виникненню конфліктів, тобто здійснювати психологічну профілактику і вживати заходів для запобігання конфліктам.

Існує різниця між первинною та вторинною профілактикою конфліктів. При цьому обидва типи попередження конфліктів вимагають як зовнішніх (переважно організаційно-управлінських), так і внутрішніх (або навіть психологічних) превентивних заходів [63];

Перший крок психологічної профілактики конфлікту полягає в основному в психологічному просвітленні та розвитку потенційних або реальних учасників конфлікту. Вторинна психологічна профілактика передбачає безпосередню роботу з групами ризику, напруженістю, конфліктністю, високим ризиком виникнення та ескалації конфлікту.

Основними завданнями профілактичної роботи з уникнення та попередження конфліктів є:

- Оволодіти психологічними навичками та прийомами безконфліктного спілкування;
- Оволодіти навичками саморегуляції в складних і конфліктних ситуаціях;
- Здобути знання, уміння та навички розуміння людей, які викликають конфлікти у спілкуванні, а також знання людей, які викликають конфлікти у власному житті;
- Оволодіти комунікативними навичками трансформації та уникнення ескалації конфліктів;

- Свобода від особистих конфліктів, а також конфліктних форм і стереотипів поведінки;

- Навчання правильної (адекватної, конструктивної) поведінки в складних, суперечливих, передконфліктних або конфліктних ситуаціях;

- Здобути знання та навички, щоб уникнути згубних наслідків.

Щоб запобігти конфліктам між педагогами та підлітками, важливо дотримуватися цих правил.

Правило 1 . Не намагайтеся побачити лише негативну мотивацію за кожною негативною поведінкою ваших учнів

Правило 2. Ретельно готуйте уроки і не допускайте некомпетентності у навчанні

Правило 3. Непрямі вказівки учням.

Правило 4. Оцінити особистість учнів за допомогою спеціальних методик:

Позитивна оцінка в поєднанні з високою вимогливістю до людей є ефективною;

Ні загальні позитивні, ні загальні негативні відгуки не прийнятні;

Комплексна позитивна оцінка створить відчуття абсолютної правоти, знизить критичність і вимогливість до себе, а комплексна негативна оцінка послабить у учнів ненависть до школи.

Найдоцільніше: частково позитивна оцінка, щоб людина відчувала гордість за те, чого вона досягла в тому чи іншому питанні, усвідомлюючи при цьому, що успіх не виправдовує самовдоволення в усіх інших стосунках;

При негативній оцінці учень розуміє, що в даному конкретному випадку він припустився помилки, яку можна виправити, оскільки він мав для цього достатньо сил і можливості.

Прямі (з використанням прізвища) та непрямі (ім'я, що вказує на ім'я) оцінки дійсні в таких випадках:

Учні завдяки особистій ініціативі та творчості досягли великих успіхів у суспільно значущій діяльності (можна повідомити через шкільну «гарячу лінію», шкільне радіо тощо);

Студент допустив серйозний прорахунок, насамперед не зі своєї вини, а внаслідок об'єктивних обставин, що склалися, а сам факт порушення констатувати без зазначення прізвища студента.

І в першому, і в другому випадку студенти будуть вам вдячні за справедливу оцінку.

Правило 5. Спільною діяльністю налагоджуйте тісніші зв'язки з учнями та підвищуйте свій авторитет.

Правило 6. Поводьтеся належним чином, щоб покращити спілкування.

Рішення конфліктних ситуацій.

Якщо конфліктна ситуація і виникає, то, як правило, короткочасна, що посилює гостроту психологічного протистояння між учнем і вчителем. Процес психологічного протистояння є різким. Якщо вчитель зазнає невдач, це спричинить втрату авторитету вчителя серед учнів.

Для успішного захисту суспільно цінних норм і домінуючих цінностей у навчальній діяльності школярів педагогам важливо виходити з конфліктних ситуацій з гідністю і творчим задоволенням. Щоб перемогти в психологічному протистоянні двох крайніх систем і цінностей, учителям було б розумно прийняти такі правила дій учнів у конфліктних ситуаціях:

Правило 1. Дії, спрямовані на уникнення інциденту.

По-перше, усунути справжній об'єкт конфлікту. По-друге, корисно залучати неупереджених людей до виконання функцій арбітрів. По-третє, необхідно забезпечити відмову однієї сторони конфлікту від предмета конфлікту на користь іншої сторони.

Спробуйте контролювати себе в екстремній ситуації. Підліткова аудиторія захоплювалася спокоєм, «величною повільністю» та гумором викладача у стресових ситуаціях.

Правило 2. Дії щодо придушення конфлікту.

Не варто відразу вступати в суперечку з опонентом, особливо якщо його поведінка не становить загрози для оточення. Необхідно зробити вигляд, що ви не помічаєте кривдника, хоча при цьому даєте зрозуміти, що добре бачите його поведінку. Суть цього прийому полягає в тому, що він підкреслює вторинність провокаційної поведінки кривдника, а отже, і вчителя, ніби це не стосується нього.

Правило 3. Дії, що ведуть до вирішення конфлікту.

Вирішувати конфліктні ситуації та конфлікти. При виникненні ситуації продемонструйте учневі: спокійний тон, терпимість до його слабкостей, співчуття до його ситуації, залученість, постійний зворотний зв'язок, стислість, небагатослівність, а під час розмови будуйте фрази так, щоб викликати з його боку нейтралітет чи позитив. Поведінка вчителя під час першої фази розмови (дослівно) має бути приблизно такою: дайте учневі висловитися, не намагайтеся кричати або уважно слухати; жестами Покажіть, що ви розумієте його ситуацію; зменшіть соціальну дистанцію, наприклад, посміхніться, підійдіть до нього, торкніться, нахиліться тощо.

На другому етапі (вербальному) оперативним прийомом поведінки вчителя може бути, наприклад, розповідь про стан здоров'я учня; визнання своєї провини, якщо така є; підкреслення зв'язку зі спільними інтересами, цілями і завданнями учня; висвітлення найкращих якостей, якими він володіє, що допоможе йому впоратися зі своїм станом самостійно; як впоратися з ним, як він впорається з його власною ситуацією; взяти на себе зобов'язання вирішити проблему негайно, якщо це можливо;

Існують спеціальні операційні прийоми при спілкуванні з важкими учнями: витончено повторіть учневі, що він занадто різкий, зведіть проблему до жартівливої або саркастичної сторони, повідомте учневі про негативний вплив і наслідки конфліктної ситуації на нього; вказує на те, що виконання його бажань може мати негативні наслідки для тих, кого він цінує, або відвернути їх від нього.

Я помітив, що вчителі, які успішно застосовують ці правила, стають «сильними» в свідомості своїх учнів і здобувають авторитет у довгостроковій перспективі.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі магістерської роботи було розглянуто теоретичні, методичні та практичні аспекти психокорекційної роботи, спрямованої на профілактику та подолання конфліктної поведінки у підлітковому віці. На основі теоретичного аналізу та результатів емпіричного дослідження розроблено та впроваджено комплексну психокорекційну програму, спрямовану на формування конструктивних стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях, розвиток емоційної саморегуляції та підвищення рівня конфліктостійкості.

У процесі реалізації програми враховано основні принципи психологічної корекції: гуманістичний підхід, активність, діалогічність, вікову доцільність, системність та безпеку емоційного середовища. Робота проводилася у формі тренінгових занять, що поєднували елементи когнітивно-поведінкової, соціально-психологічної та арт-терапевтичної методології.

Участь підлітків у корекційно-розвивальній програмі сприяла підвищенню рівня емоційної стабільності, комунікативної компетентності, толерантності, самоусвідомлення та вмінню контролювати власні емоції у конфліктних ситуаціях. Після впровадження програми зафіксовано позитивну динаміку показників — зниження агресивності, підвищення конфліктостійкості, зростання схильності до співробітництва і компромісу у стосунках з однолітками.

Результати підтвердили, що системна психокорекційна робота з підлітками є ефективним засобом профілактики конфліктної поведінки, оскільки дозволяє поєднати розвиток особистісних якостей із покращенням соціальних взаємин у колективі. Важливим чинником ефективності є також

взаємодія шкільного психолога, педагогів і батьків, які створюють сприятливе середовище для закріплення набутих навичок у повсякденному житті.

Отже, результати реалізації програми доводять, що профілактика і корекція конфліктної поведінки підлітків повинна бути комплексною, поетапною і орієнтованою на розвиток емоційного інтелекту, саморегуляції та конструктивної комунікації. Застосування інтерактивних і тренінгових методів, а також створення атмосфери підтримки й довіри забезпечують високий рівень ефективності та стійкість позитивних змін у поведінці підлітків.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено комплексне теоретичне, емпіричне та практичне дослідження проблеми конфліктної поведінки у підлітковому віці, визначено психологічні чинники її виникнення та обґрунтовано шляхи психопрофілактики й корекції.

Теоретичний аналіз наукових джерел дозволив уточнити поняття «конфлікт», «конфліктна поведінка», «конфліктостійкість», а також окреслити психологічні особливості підліткового віку, які зумовлюють схильність до конфліктів. Було встановлено, що конфліктна поведінка є результатом поєднання емоційної нестійкості, високої потреби у самоствердженні, недостатнього рівня саморегуляції та низької комунікативної культури. Особливе значення у формуванні конфліктності мають акцентуації характеру (застраючий, гіпертимний, емоційно-лабільний типи), рівень тривожності, самооцінка, а також соціально-психологічний клімат у групі однолітків.

Емпіричне дослідження підтвердило наявність різних стилів поведінки у конфліктних ситуаціях, серед яких домінують компромісний (26,9%) та унікальний (20,5%). Це свідчить про прагнення більшості підлітків уникати відкритого протистояння, але при цьому не завжди знаходити конструктивне рішення.

Проведений кореляційний аналіз виявив статистично значущі зв'язки між емоційними станами та вибором стилів поведінки: агресивність позитивно корелює із суперництвом, тривожність — з уникненням, а конфліктостійкість — з компромісом. Встановлено, що згуртованість колективу є захисним чинником, який знижує рівень конфліктності.

Отримані результати дозволили розробити психокорекційну програму профілактики та корекції конфліктної поведінки у підлітків, побудовану на принципах гуманізму, активності, вікової доцільності, комплексності та емоційної безпеки. Програма включала три етапи:

1. діагностично-мотиваційний (усвідомлення власної поведінки);

2. корекційно-розвивальний (розвиток емоційної саморегуляції, комунікативних умінь, емпатії);
3. рефлексивно-оцінювальний (аналіз особистісних змін).

Результати впровадження програми засвідчили її високу ефективність.

Після участі у тренінгових заняттях:

- рівень агресивності знизився у середньому на 12%;
- підвищився рівень конфліктостійкості на 15%;
- зросла частка підлітків, які обирають співробітництво та компроміс як основні стратегії поведінки у конфлікті;
- покращився емоційний фон та згуртованість групи.

Практична значущість дослідження полягає у можливості використання розробленої програми у діяльності шкільних психологів, соціальних педагогів, класних керівників для профілактики агресивної та девіантної поведінки, покращення міжособистісного клімату в учнівських колективах.

Узагальнюючи результати теоретичного й емпіричного вивчення проблеми, можна зробити такі підсумкові висновки:

1. Конфліктна поведінка у підлітковому віці має комплексну природу та зумовлена поєднанням емоційних, когнітивних, характерологічних і соціальних чинників.
2. Найпоширенішими стратегіями поведінки у конфлікті серед підлітків є компроміс і уникнення, що відображає їх прагнення до емоційного самозбереження.
3. Агресивність, тривожність і застрягаючі риси характеру виступають психологічними детермінантами конфліктності, тоді як емпатія, саморегуляція та згуртованість колективу мають протективний (захисний) ефект.
4. Системна психокорекційна робота, що поєднує елементи тренінгу, арт-терапії, когнітивно-поведінкових технік і групової взаємодії, сприяє розвитку конструктивних форм поведінки, підвищенню емоційної стабільності та формуванню навичок діалогу.

5. Психологічна профілактика конфліктної поведінки має бути спрямована не лише на окремого підлітка, а й на його соціальне оточення — клас, сім'ю, педагогічне середовище.

Отже, поставлені у магістерській роботі мета та завдання повністю реалізовані: теоретично обґрунтовано сутність і структуру конфліктної поведінки, емпірично досліджено її прояви та чинники, розроблено й апробовано ефективну програму її профілактики та корекції.

Перспективу подальших досліджень становить розроблення індивідуальних психокорекційних стратегій для підлітків із вираженими акцентуаціями характеру, а також розширення практики впровадження групових тренінгів у позашкільних освітніх закладах і центрах соціально-психологічної підтримки молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрєєва Г. М. Соціальна психологія : навч. посіб. – Київ : Академія, 2019. – 376 с.
2. Артюхова Л. П. Конфлікт у міжособистісних стосунках: психологічний аспект : монографія. – Київ : Ніка-Центр, 2012. – 248 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: підлітковий і юнацький вік : монографія. – Київ : Либідь, 2013. – 384 с.
4. Білоус О. Л. Психологія конфлікту : навч. посіб. – Київ : КНЕУ, 2020. – 262 с.
5. Бодров В. А. Психологія стресу : навч. посіб. – Харків : Основа, 2018. – 312 с.
6. Варій М. Й. Загальна психологія : навч. посіб. – Львів : Новий Світ-2000, 2017. – 540 с.
7. Власова О. І. Соціальна психологія конфлікту : монографія. – Київ : Педагогічна думка, 2015. – 270 с.

8. Гошовський Я. О. Психологічні основи комунікації та взаємодії у підлітковому віці : монографія. – Тернопіль : Астон, 2016. – 228 с.
9. Гуменюк О. Є. Психологія поведінки особистості : навч. посіб. – Київ : Каравела, 2012. – 296 с.
10. Гуменюк І. І. Конфлікт як соціально-психологічне явище : навч. посіб. – Рівне : РДГУ, 2019. – 180 с.
11. Донченко О. О. Особистість і конфлікт: психологічний аналіз : монографія. – Харків : Прапор, 2011. – 252 с.
12. Дуткевич Т. В. Психологія розвитку особистості : навч. посіб. – Київ : Центр учбової літератури, 2020. – 336 с.
13. Жданова І. В. Соціально-психологічні умови профілактики агресивної поведінки підлітків : монографія. – Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – 210 с.
14. Завгородня Т. К. Психологічні чинники виникнення конфліктів у шкільному середовищі : монографія. – Одеса : Астропринт, 2015. – 198 с.
15. Завацька Н. І. Конфліктологія : навч. посіб. – Київ : Академвидав, 2016. – 288 с.
16. Карась О. П. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. – Львів : Світ, 2018. – 320 с.
17. Карамушка Л. М. Психологія управління конфліктами в освітніх організаціях : монографія. – Київ : Педагогічна думка, 2013. – 256 с.
18. Кірієнко Т. С. Соціально-психологічні технології профілактики конфліктів у шкільному середовищі : монографія. – Полтава : АСМІ, 2019. – 190 с.
19. Клімук О. О. Емоційна регуляція поведінки підлітків : навч. посіб. – Київ : Либідь, 2021. – 214 с.
20. Коваль Л. В. Психологія спілкування та конфлікту : навч. посіб. – Харків : Освіта, 2018. – 286 с.
21. Ковальчук В. І. Конфліктна взаємодія та шляхи її подолання : навч. посіб. – Чернівці : Рута, 2014. – 232 с.

22. Кон І. С. Психологія підліткового віку : навч. посіб. – Київ : Наукова думка, 2014. – 296 с.
23. Коробка Л. М. Психологічні механізми конфліктної поведінки підлітків : автореф. дис. – Київ, 2015. – 20 с.
24. Костюк Г. П. Психологія агресії й насильства : монографія. – Львів : Панорама, 2008. – 288 с.
25. Кравченко О. М. Конфліктологія: теорія і практика : навч. посіб. – Київ : Центр учбової літератури, 2017. – 384 с.
26. Кузнецова О. В. Емоційний інтелект як фактор подолання конфліктів : монографія. – Суми : СумДПУ, 2020. – 204 с.
27. Левченко Н. П. Психологічна допомога у розв'язанні конфліктів : навч. посіб. – Київ : Освіта України, 2018. – 192 с.
28. Максименко С. Д. Загальна психологія : підручник. – Київ : Центр учбової літератури, 2019. – 512 с.
29. Моляко В. О. Психологія творчості та поведінкових стратегій : монографія. – Київ : Освіта, 2015. – 268 с.
30. Немов Р. С. Психологія : підручник у 3 т. – Київ : Освіта, 2010. – Т. 2. – 480 с.
31. Панок В. Г. Психологічна служба у сучасному освітньому закладі : монографія. – Київ : Генеза, 2013. – 312 с.
32. Павленко В. І. Соціально-психологічні основи поведінки особистості : навч. посіб. – Київ : Академія, 2014. – 260 с.
33. Петровська Л. А. Тренінг спілкування : посібник для психологів і педагогів. – Київ : Освіта, 2017. – 256 с.
34. Рибаківа М. С. Діагностика стійкості до конфліктів : методичні рекомендації. – Київ : НПУ ім. Драгоманова, 2016. – 42 с.
35. Савчин М. В. Вікова психологія : підручник. – Івано-Франківськ : Плай, 2018. – 480 с.
36. Сидоренко О. Л. Методика врегулювання міжособистісних конфліктів : навч. посіб. – Київ : КНЕУ, 2014. – 210 с.

37. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності : монографія. – Київ : Либідь, 2017. – 360 с.
38. Толстоухова С. В. Психологічна профілактика девіантної поведінки підлітків : навч. посіб. – Харків : Основа, 2015. – 180 с.
39. Хоружа Л. Л. Конфлікт і шляхи його подолання у підлітковому середовищі : метод. посіб. – Київ : Генеза, 2018. – 148 с.
40. Яценко Т. М. Психологія підліткового віку : навч. посіб. – Київ : Либідь, 2017. – 320 с.
41. Bandura A. Social foundations of thought and action: a social cognitive theory / A. Bandura. – Englewood Cliffs (N.J.) : Prentice-Hall, 1986. – 617 p.\
42. Baron R. A., Byrne D. Social psychology: understanding human interaction / R. A. Baron, D. Byrne. – Boston : Allyn & Bacon, 2000. – 620 p.
43. Berkovitz L. Aggression: its causes, consequences and control / L. Berkovitz. – New York : Academic Press, 1993. – 384 p.
44. Buss A. H. The psychology of aggression / A. H. Buss. – New York : Wiley, 1961. – 280 p.
45. Coser L. A. The functions of social conflict / L. A. Coser. – New York : Free Press, 1956. – 188 p.
46. Deutsch M. The resolution of conflict / M. Deutsch. – New Haven & London : Yale University Press, 1973. – 264 p.
47. Ellis A., Dryden W. The practice of rational emotive behaviour therapy / A. Ellis, W. Dryden. – New York : Springer, 1997. – 274 p.
48. Erikson E. H. Childhood and society / E. H. Erikson. – New York : Norton, 1963. – 445 p.
49. Festinger L. A theory of cognitive dissonance / L. Festinger. – Stanford : Stanford University Press, 1957. – 291 p.
50. Freud S. Civilization and its discontents / S. Freud. – New York : Norton, 1961. – 128 p.
51. Fromm E. The anatomy of human destructiveness / E. Fromm. – New York : Holt, Rinehart & Winston, 1973. – 482 p.

52. Goleman D. Emotional intelligence / D. Goleman. – New York : Bantam Books, 1995. – 352 p.
53. Kohlberg L. Essays on moral development. Vol. I: The philosophy of moral development / L. Kohlberg. – San Francisco : Harper & Row, 1981. – 409 p.
54. Lazarus R. S. Emotion and adaptation / R. S. Lazarus. – New York : Oxford University Press, 1991. – 557 p.
55. Levitin T. Conflict resolution and human relations / T. Levitin. – New York : Harper & Row, 1977. – 296 p
56. Piaget J. The moral judgment of the child / J. Piaget. – London : Routledge & Kegan Paul, 1932. – 417 p.
57. Rogers C. R. On becoming a person : a therapist's view of psychotherapy / C. R. Rogers. – Boston : Houghton Mifflin, 1961. – 372 p.
58. Skinner B. F. Science and human behavior / B. F. Skinner. – New York : Macmillan, 1953. – 461 p.
59. Thomas K. W., Kilmann R. H. Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument (TKI) / K. W. Thomas, R. H. Kilmann. – New York : Xicom, 2008. – 200 p.
60. Vygotsky L. S. Mind in society: the development of higher psychological processes / L. S. Vygotsky. – Cambridge : Harvard University Press, 1978. – 159 p.

